

บทที่ ๔ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง

วรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลาง และวรรณคดีแห่งชาติเจริญคู่ขนานกันเสมอมา จึงยากที่จะแยกจากกันให้เด่นชัดลงไปว่า วรรณกรรมเรื่องใดเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านหรือวรรณคดีแห่งชาติ เพราะเหตุว่าประชาคมเดียวกันย่อมมีวัฒนธรรมร่วมกัน ถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งชนชั้นกันบ้างในสมัยอดีต แต่ทุกชนชั้นต่างก็สืบทอดวัฒนธรรมหลักร่วมกัน (คือภาษา ศาสนาพุทธ จารีตประเพณี ฯลฯ) แต่อย่างไรก็ตาม ในส่วนย่อยของวัฒนธรรมเราอาจจะแยกเป็น วัฒนธรรมหลวง กับวัฒนธรรมราษฎร์ได้ ถึงกระนั้นก็ตามวัฒนธรรมหลวงกับวัฒนธรรมราษฎร์ย่อมมีการถ่ายโอนเลียนแบบซึ่งกันและกัน เช่น *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* (เดิมเป็นนิทานพื้นบ้านจังหวัดสุพรรณบุรี และกาญจนบุรี) *บทละครเรื่องไกรทอง* (เดิมเป็นนิทานพื้นบ้านแถบจังหวัดพิจิตร) หรือ *เสือโคคำฉันท์* (กลอนนิทานเรื่องควาวิฬหวิชัย) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณกรรมพื้นบ้านที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในภาคอื่น ๆ ก็ยังได้รับการปรับปรุงสำนวนโวหารให้ถูกต้องกับรสนิยมชาวภาคกลาง และยอมรับว่าเป็นวรรณคดีแห่งชาติเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น "*กฤษณาसनห้องคำฉันท์*" สมเด็จพระรามาธิบดีชิโนรส ท่านก็ได้ ดันฉบับของพระภิกษุอินทร์ เมืองนครศรีธรรมราช มาปรับปรุง ซึ่งเนื้อหาสาระเหมือนต้นฉบับเดิม^{๑)} ที่เรียกว่า "*กฤษณาसनห้อง*" ต่างแต่สำนวนโวหารบางตอนเท่านั้น

หรือ *บทละครเรื่องสังข์ทอง* พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ นั้น เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่แพร่กระจายอยู่ที่ภาคเหนือ ดังปรากฏอยู่ในปัญญาสาขาคอก ชื่อว่า "*สุวัณณสังข์ชชาติ*" ที่ประพันธ์โดยพระภิกษุภาคเหนือเป็นครั้งแรกราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒ เนื้อเรื่องได้แพร่กระจายมาสู่ภาคกลางอยู่เนาน และมีการประพันธ์เป็นบทละครนอกสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาด้วย^{๒)} ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) ได้ทรงนิพนธ์เป็นกลอนบทละครอีกสำนวนหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น

๑) สมเด็จพระรามาธิบดีชิโนรส ได้กล่าวนำเรื่องบอกความว่ามีการปรับปรุงโวหารว่า

แปลกแปลงแสดงพจนเพรงเชลลลักษณ์บรรยาย

ชาวชนบทธิบาย ประดาศ

(หมายความว่า ได้แก้ไขคำสำนวนโวหารเดิม เพราะชาวชนบทบรรยายฝีมือปากประดาศ คือ
ธรรมดาค่อนข้างหยาบ)

๒) กรมศิลปากร, *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง*. (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ)

สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๘.

ฉะนั้น จึงพบว่าวรรณกรรมเรื่องเดียวกันอาจจะมีหลายสำนวนหลายฉันทลักษณ์ ดังตัวอย่าง เรื่องสังข์ทอง หรือ กฤษณาสมันต์ เป็นต้น ส่วนบางเรื่องมีปรับปรุงสำนวนโวหาร (เป็นวรรณคดี) แล้วคนทั่วไปกลับมานิยมสำนวนที่ปรับปรุงใหม่ และทอดทิ้งมิได้คัดลอกสำนวนเดิม ในที่สุดต้นฉบับเดิมสูญหายไปก็มี จะเห็นได้ว่าการแพร่กระจายของวรรณกรรมท้องถิ่นภูมิภาคหนึ่ง ไปสู่อีกภูมิภาคหนึ่ง อาจแพร่กระจายเป็นนิทานเล่าสืบต่อกันมา หรืออาจจะถ่ายโอนเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์นั้น ย่อมมีโอกาสเป็นไปได้เสมอ ฉะนั้น จึงพบว่าวรรณกรรมท้องถิ่น ทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และภาคกลาง จำนวนมากที่มีโครงเรื่องหลักตรงกัน อาจจะมีโครงเรื่องย่อยหรือส่วนปลีกย่อยแตกต่างกันบ้าง ซึ่งเป็นปรกติวิสัยของการแพร่กระจายวรรณกรรมท้องถิ่นทั่วไป เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย พระสุชน-มโนห์รา นางผมหมอม จำปาสีต้น ฯลฯ (อาจจะมิใช่เรื่องแตกต่างกันบ้าง) นอกจากนี้วรรณกรรมท้องถิ่นบางเรื่องบางสำนวนที่มีโวหารดี ก็ได้รับยกย่องเป็นวรรณคดีแห่งชาติ เช่น เสภาขุนช้างขุนแผน กฤษณาสมันต์คำฉันท์ (ต้นฉบับเดิมเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นในภาคใต้) บทละครเรื่องสังข์ทอง ฯลฯ เป็นต้น

วรรณกรรมลายลักษณ์ส่วนใหญ่ที่นิยมในกลุ่มชาวบ้านภาคกลางในสมัยอดีตจะเป็นวรรณกรรมประเภทนิทาน ซึ่งเนื้อเรื่องให้ความเพลิดเพลิน และมีคติสอนใจ และเนื้อเรื่องนิทานเหล่านั้นนำมาเป็นต้นบทหรือเนื้อเรื่องของการแสดงได้เหมาะสมดี (บทละคร) หรือ นำมาอ่านทำนองเสนาะในที่ประชุมชนได้ เช่น กลอนสวด เป็นต้น

ในอดีตประชาชนที่อ่านหนังสือได้มีจำนวนน้อย ฉะนั้นการจะได้รู้เรื่องนิทาน นิยายนั้นเกิดจากการฟังและชมศิลปะการแสดง

วรรณกรรมที่เจริญแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชาวบ้าน หรือประชาชนทั่วไปและนิยมนำมาอ่านในที่ประชุมชนมักจะเป็นเรื่องที่ประชาชนชอบ ถูกต้องกับรสนิยมของคนทั่วไปในสมัยนั้น ๆ ซึ่งเราอาจจะสรุปลักษณะเด่น ๆ ได้ ดังนี้

- ๑) เนื้อเรื่องให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน และมีคติสอนใจ ได้แก่ เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ
- ๒) ฉันทลักษณ์ไม่ซับซ้อนเหมาะกับการอ่านทำนองเสนาะในที่ประชุมชน ได้แก่ กลอนสวด (กาพย์ยานี ๓๑ สूरางคดางค์) กลอนเสภา และกลอนนิทาน
- ๓) เนื้อเรื่องและบทฉันทลักษณ์ นำมาเป็น "ต้นบท" ของการแสดงได้ เช่น กลอนบทละคร เป็นต้น
- ๔) สำนวนโวหารเรียบง่าย ไม่นิยมคำศัพท์บาลีสันสกฤต

๑. ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง

เป็นการยากที่จะกำหนดชัดเจนลงไปว่าวรรณกรรมภาคกลาง เรื่องใดเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณคดีแห่งชาติ แต่อย่างไรก็ตามเราสามารถจะพิจารณาจาก "ฉันทลักษณ์" ได้บ้างนั่นคือ พิจารณา

ว่าฉันหลักษณ์ประเภทใดที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในกลุ่มชาวบ้านและชาวดัด เราก็ถือว่าเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านหรือวรรณกรรมท้องถิ่นตัวอย่างเช่น

๑) กลอนสวด คือ กาพย์ยานี กายพัมมัง และกาพย์สุรางค์นางคัง ซึ่งเราพบว่ากาพย์เป็นฉันหลักษณ์ที่ไม่ซับซ้อน และนิยมกันมากในกลุ่มชาวบ้านและชาวดัดในสมัยอดีต ชาวดัดนิยมนำสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง เพื่อความเพลิดเพลินและสอนคติธรรมไปด้วย เช่น กาพย์เรื่องสุบิน กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา กาพย์เรื่องพระมาลัย กาพย์เรื่องพระมโหสถ เป็นต้น

๒) บทละครนอก คือบทละครที่ชาวบ้านแสดงเป็นมหรสพ ซึ่งใช้ผู้ชายล้วนแสดงเป็นตัวพระตัวนาง (ส่วนละครในนั้นใช้ผู้หญิงชาววังล้วน) บทละครนอกนั้นไม่ค่อยจะกำหนดแบบแผนมากนัก เช่น เพลงหน้าพาทย์กำหนดเพียง เชิด โอด เสมอ ไม่ได้ใส่ชื่อเพลงหน้าพาทย์ ดังบทละครใน

๓) กลอนนิทาน นิทานพื้นบ้านภาคกลางส่วนหนึ่งก็มีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร คือ มีการประพันธ์เป็นกลอนนิทานบ้าง เช่น เรื่องปลาบู่ทอง พระรถเมรี (นางสิบสอง) เรื่องพิรุณทอง ฯลฯ อีกส่วนหนึ่งเป็นนิทานมุขปาฐะ เช่น นิทานดลกขบขัน นิทานดาเถรยายซี เป็นต้น

๔) กลอนแหล่ เช่น แหล่ขวัญภาค แหล่ให้พร แหล่เทศน์ประกอบมหาชาติ เป็นต้น

๑.๑ วรรณกรรมประเภทกลอนสวด

การสวดหนังสือ หรือการอ่านวรรณกรรมนิทานเป็นทำนองเสนาะตามฉันหลักษณ์ เพื่อความเพลิดเพลินและไพเราะเสนาะหูแก่ผู้ฟังประหนึ่งมหรสพ (ฟังเพลงที่เป็นเรื่องราว) ในสมัยอดีต และยังเป็นนิทานคติธรรมที่ชาวบ้านและชาวดัดเชื่อกันว่าเป็นตัวอย่างแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดี จึงนำมาสวดกันฟังในที่ประชุมชนที่เรียกว่า สวดหนังสือ หากนำมาสวดตามศาลาภายในบริเวณวัดพระแก้ว เรียกว่า "สวดไอ้เอวี่หารราย" หรือสวดฟังกันเองในครัวเรือน เช่น เจ้าเงาะสวดให้รจนางัง ดังตัวอย่างที่ปรากฏอยู่ในบทละครเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ดังกล่าวแล้ว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสวดในพิธีกรรม เช่น "สวดคฤหัสถ์" (สวดหนังสือพระมาลัยในงานศพ)

การที่ชาวบ้านชาวดัดภาคกลาง เชื่อว่านิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เป็นนิทานคติธรรมและยอมรับว่าเป็นการสอนหลักธรรม และจริยธรรมต่อสังคม ฉะนั้นในสมัยอดีตจึงนิยมสร้างหนังสือประเภทกลอนสวดถวายเป็นสมบัติของวัด โดยเชื่อว่าจะได้กุศล และมีบุญญาเจลียวฉลาดเมื่อเกิดในชาติหน้าอีกด้วย

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง ประเภทกลอนสวดที่พบต้นฉบับขณะนี้พิมพ์เผยแพร่แล้วไม่กี่เรื่อง และอีกจำนวนหนึ่งยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ดังนี้

๑) สังข์ศิลป์ชัยกลอนสวด พิมพ์เผยแพร่โดยโรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. ๒๕๑๓ เนื้อเรื่องยาว ๒ เล่ม เล่มที่ ๑ จำนวน ๑๙๘ หน้า เล่มที่ ๒ จำนวน ๒๑๒ หน้า นับว่าเป็นกลอนสวดที่มีเนื้อเรื่องยาวเรื่องหนึ่ง จากคำนำกล่าวว่ามีพิมพ์ตามต้นฉบับหอสมุดแห่งชาติ

- ๒) สุนิกลอนสวด พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณ ตอน ๑๒๐ ประจำเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ชื่อเรื่องว่า "สุนิคำกาพย์" หลังจากนั้นกรมศิลปากรได้อนุญาตให้พิมพ์เผยแพร่อีกหลายครั้ง เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ อนุญาตให้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพขุนอภิพัฒน์ภักดี
- ๓) กลอนสวดเรื่องพระไชยสุริยา หรือ กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา (สำนวนสุนทรภู่) พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ โดยโรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง พิมพ์รวมอยู่ในเรื่อง "มูลบทบรรพกิจ" อันเป็นตอนหนึ่งของ "แบบเรียนหลวง" ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
- ๔) กลอนสวดเรื่องศุภมิตชาดก ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยครูเพชรบุรี พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยเปรียบเทียบกับต้นฉบับหอสมุดแห่งชาติกับฉบับเมืองเพชรบุรี
- ๕) กลอนสวดเรื่องสุริยคราสจันทร์คราส ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ พิมพ์เอกสารสำเนา ตามคำนำกล่าวว่าพบต้นฉบับที่จังหวัดบุรีรัมย์ แต่ตรวจสอบสำนวนแล้วคล้ายคลึงกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่)
- ๖) ปลาบู่ทอง พิมพ์ครั้งแรกเมื่อไรไม่ปรากฏ ครั้งหลังโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (หน้าวัดเกาะ) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ รวม ๔ เล่ม จบ
- ๗) โสนน้อยเรือนงาม ฉบับกลอนสวด ไม่ปรากฏปีแต่งและพิมพ์ครั้งแรก ครั้งหลังโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (หน้าวัดเกาะ) พิมพ์เผยแพร่ ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ จำนวน ๒๐ เล่มจบ เล่มละหนึ่งสสิ่ง
- ๘) เรื่องนางอุทัย (อุทัยเทวี) พิมพ์ครั้งแรกเมื่อไรไม่ปรากฏ ครั้งหลังโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (หน้าวัดเกาะ) พิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ จำนวน ๑ เล่มจบ
- ๙) เรื่องดาวเรือง หน่วยศึกษานิเทศน์ กรมการฝึกหัดครู พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ จำนวน ๑ เล่ม (ไม่จบเรื่อง)
- ๑๐) นอกจากนี้ยังมีต้นฉบับลายมือ ที่หอสมุดแห่งชาติอีกจำนวนหนึ่ง ที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ เช่น เรื่องสุวรรณหงส์ หรือ สุวรรณหงส์ยนต์ มโหสถ ชลข เป็นต้น
- ๑๑) พระมาลัย สำนักงาน ส. ธรรมภักดี พิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือพับ (เลียนแบบสมุดข่อย) เพื่อใช้ในพิธีงานฌาปนกิจศพ

๑.๒ วรรณกรรมกลอนบทละครนอก

วรรณกรรมพื้นบ้านหรือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง ประเภทบทละครนอกนี้ ยังพิมพ์เผยแพร่ไม่มากนัก เท่าที่ทราบกรมศิลปากรได้พิมพ์เผยแพร่บทละครนอกสมัยกรุงเก่า ๒ เรื่อง คือ นางมโนห์รา และเรื่องสังข์ทอง (ตอนดีดลิ) ทั้งสองเรื่องนี้พิมพ์อยู่ในเล่มเดียวกัน พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ และพิมพ์ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ นอกจากนี้ยังพบว่ามีการพิมพ์บทละครนอกอีกจำนวนหนึ่งที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ บทละครเหล่านี้มักจะเป็นตอน ๆ (ไม่จบเรื่อง) สำหรับแสดง

ครึ่งหนึ่ง ๆ จึงพบว่าไม่มีเรื่องใดครบบริบูรณ์เรื่อง

วรรณกรรมประเภทกลอนบทละครนอกนี้ ชาวบ้านภาคกลางนิยมเล่นละครกันมาตั้งแต่สมัย
อยุธยา บทละครนอกที่กำหนดให้เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านนี้ มีความแตกต่างกับบทละครที่ประพันธ์ขึ้นในราช
สำนักสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นั่นคือ ไม่เคร่งครัดในฉันทลักษณ์มากนัก เช่น จำนวนคำในวรรค เพลงหน้า
พาทย์ และการขึ้นต้นบท (บัดนั้น เมื่อนั้น) ก็ไม่ได้กำหนดเป็นแบบแผนเหมือนบทละครใน รวมทั้งสำนวน
โวหารก็เรียงง่ายตามแบบฉบับชาวบ้าน ขอให้สังเกตสำนวนโวหาร และฉันทลักษณ์ของกลอนบทละคร
เรื่องนางมโนห์รา ต่อไปนี้ (จากบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา และสังข์ทอง)

○ ลูกเลี้ยงชาวบ้านเอ๋ย	อีนี้ใจแข็งกล้า
กูจะพริ้วหิวขา	หน้าตากูจะตบให้ยับไป
ไว้กูจะหยิกเอาหัวตบ	ไว้กูจะยับเอาหัวใจ
ปากร้ายมาได้ใคร	พวกอีขี้ร้ายชะลากา
ขวัญข้าวเจ้าแม่อา	ตัวแม็กทำเป็นไม่
สู้รู้มากอีปากกล้า	มึงไปได้มาแต่ไหน
พระพายพัดไป	สมเพชลมพัดอีดอกทอง
○ นางแม่ของลูกอา	แม่มาตำลูกไม่ถูกต้อง
ทั้งพี่ทั้งน้อง	เหล่าเราดอกทองเหมือนกัน
ดอกทองสิ้นทั้งเผ่า	เหล่าเราดอกทองสิ้นทั้งพันธุ์
ดอกทองเสมอกัน	ทั้งองค์ราชมารดา
○ อ้อเอ๋ยอีนี้	พวกอีขี้ร้ายมโนห์รา
ขวัญข้าวเจ้าแม่อา	หัวใจแม่ร้ายเหมือนแดน
ลูกอ้ายหมูสุ	ลูกอ้ายชวลินแลน
หัวใจแม่ร้ายเหมือนแดน	หัวแหวนแขวนไหมมโนห์รา... ฯลฯ

(ตอนมารดาห้ามมิให้นางมโนห์ราไปเล่นน้ำ เพราะโทรทำนายว่าจะพลัดพรากไปเมืองไกล
จะเห็นว่าใช้ภาษาพูดแบบชาวบ้าน สำนวนโวหารค่อนข้างหยาบคาย ซึ่งจะสื่อความหมายกับ
ผู้ชมได้ดี สร้างความพึงพอใจและสนุกสนานแก่ผู้ชมอีกด้วย แม้ว่าภาษาพูดจะไม่เหมาะกับตัว
ละครที่มียศศักดิ์ก็ตาม)

กลอนบทละครนอกนี้ส่วนใหญ่มักจะประพันธ์เป็นตอน ๆ (ไม่จบเรื่อง) คือตอนใดสนุกสนานก็นำมาประพันธ์เล่นละครกัน ดังสมเด็จพระยาตำราจกราชภาพเขียนว่า "หนังสือบทละครในหอพระสมุดฯ มีมาก แต่เป็นบทแต่งในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นพื้น ตรวจสอบพบบทละครที่เชื่อได้ว่าแต่งครั้งกรุงเก่าไม่กี่เรื่อง และยังไม่เคยพบฉบับที่บริบูรณ์สักเรื่องเดียว มีแต่ขาดต้นบ้าง ปลายบ้าง เป็นกระท่อนกระแท่นทั้งนั้น"^{๓)} ฉะนั้นกลอนบทละครนอกจึงมักจะมีเป็นตอน ๆ ที่สนุก ๆ เท่านั้นและสำนวนโวหารเป็นคำพื้น ๆ ไม่นิยมราชาศัพท์ ใช้คำแบบชาวบ้าน ดังตัวอย่างข้างต้น

วรรณกรรมที่บ้านบทละครนอกที่รู้จักกันทั่วไป ได้แก่

- สังข์ทอง (ตอนตีกลี)
- นางมโนห์รา (ตอนมโนห์ราถูกจับไปถวายพระสุริน)
- รามเกียรติ์
- การเกิด
- คาวี (คาวีพหลวิชัย)
- ไชยทัต
- พิкулทอง
- พิมพ์สุวรรณค์
- โมงป่า
- มณีพิชัย
- สังข์ศิลป์ชัย
- สุวรรณศิลป์
- สุวรรณหงส์
- โสวัต
- ไกรทอง
- โคบุตร
- ไชยเชษฐ์
- พระรถ (พระรถเมรี)
- ศิลป์สุวรรณค์

ฯลฯ

^{๓)} คำนำ บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง (สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๘)

๑.๓ วรรณกรรมประเภทกลอนนิทาน

วรรณกรรมประเภทกลอนนิทาน เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลางหรือวรรณกรรมท้องถิ่น ที่แพร่หลายมากในสมัยรัชกาลที่ ๕-๖ เพราะเหตุว่ากิจการโรงพิมพ์เจริญรุ่งเรือง ประจวบกับประชาชนชาวไทยสามารถอ่านหนังสือด้วยตนเองได้มากขึ้น เนื่องจากการศึกษาระบบโรงเรียน ฉะนั้นประชาชนไทยจึงนิยมซื้อหนังสือกลอนนิทานอ่านเล่นกันฟังในครัวเรือน แสดงให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้วรรณกรรมพื้นบ้านจากการฟังการเล่านิทาน การดูมหรสพ หรือการฟังการอ่านหนังสือในที่ประชุมชน (สวดหนังสือ สวดไอ้เอวี่หารราย) มาเป็นการซื้อหนังสือกลอนนิทานมาอ่านเอง ฉะนั้นการพิมพ์หนังสือกลอนนิทานออกจำหน่ายจึงได้รับการสนับสนุนจากผู้อ่านพอสมควร โรงพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือกลอนนิทานจำหน่ายจนเป็นที่รู้จักกันในสมัยต่อมาคือ โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หน้าวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ)

วรรณกรรมประเภทกลอนนิทานที่พิมพ์จำหน่ายในสมัยนั้น (มีทั้งกลอนสวดและกลอนนิทาน) และเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น โสนน้อยเรือนงาม ปลาบู่ทอง นางสิบสอง (พระรถ-เมรี) โคบุตร จันทโครพ การเกิด โมงป่า พิณฑทอง มณีชัย สุวรรณหงส์ ฯลฯ

ข้อสังเกต วรรณกรรมประเภทกลอนนิทาน ส่วนใหญ่จะมีเนื้อเรื่องเดียวกับ "กลอนบทละครนอก" นั่นคือ มีเนื้อเรื่องเป็นนิทานพื้นบ้านเล่าสู่กันฟังโดยทั่วไป แต่กลอนบทละครนอกมักจะมีเป็นตอน ๆ ไม่จบเรื่องบริบูรณ์ ส่วนกลอนนิทานประพันธ์จนจบเรื่องบริบูรณ์

๑.๔ วรรณกรรมพื้นบ้านประเภทกลอนแหล่

การแหล่นั้นเป็นการขับลำอย่างเดี่ยวที่ย่อมให้พระภิกษุขับลำโดยไม่ถือว่าผิดศีล ความจริงแล้วการแหล่ก็เป็นการอ่านหนังสือทำนองเสนาะที่ขึ้นเสียงลงเสียงมากจึงดูเหมือนกับการร้องเพลง การที่ยินยอมให้พระภิกษุเทศน์แหล่ได้ เพราะเนื้อหานั้นเกี่ยวเนื่องด้วยชาดก แต่ภายหลังพระภิกษุนักเทศน์ที่มีฝีปากทำนมักจะมีต้นกลอนสด เนื้อเรื่องจึงนอกชาดกบ้าง แหล่เทศน์นั้นน่าจะมีหลายเรื่อง หลายตอน และหลายสำนวน แต่ส่วนใหญ่เป็นการจำสืบ ๆ มามีได้จดบันทึกไว้ และการพิมพ์เผยแพร่ก็ได้รับความนิยมน้อย เช่น "แหล่เทศน์ต่าง ๆ" รวบรวมโดย ข. อัมพาพันธุ์ โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ พิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ อีกชุดหนึ่งคือพระอธิการทองดี โกลโล น.ช. เอก รวบรวม (ในคำนำกล่าวว่า ได้แต่งเองหลายแหล่) ชื่อว่า "แหล่เทศน์ต่าง ๆ" พิมพ์ ๒ เล่ม เล่มที่ ๑ มี ๑๒ แหล่ เล่มที่ ๒ มี ๑๙ แหล่

กลอนแหล่ที่ใช้ประกอบการเทศน์มหาชาติ คือ เมื่อพระภิกษุเทศน์เรื่องพระเวสสันดรแต่ละกัณฑ์นั้นใช้เวลานาน ฉะนั้นจึงพยายามเปลี่ยนบรรยากาศโดยนำแหล่ นอก (คือนอกเรื่องพระเวสสันดรหรือนอกเหนือที่เขียนไว้ในเรื่อง) มาเทศน์สลับ หรือเจ้าของกัณฑ์อาจจะนิมนต์ให้ท่านแหล่ก็ได้ หากรู้ว่าท่านเป็นพระนักเทศน์แหล่ ฉะนั้นเนื้อเรื่องในกลอนแหล่จึงมีบางตอนที่หยอกล้อเจ้าภาพบ้าง ให้พระเจ้าศรัทธาที่ติดกัณฑ์เทศน์บ้าง โดยมุ่งหวังที่จะให้ความบันเทิงใจเปลี่ยนบรรยากาศเท่านั้น

กลอนแหล่โดยทั่วไปมักจะนำตอนหนึ่งตอนใดของ เรื่องพระเวสสันดรชาดกบ้าง หรือขมบายศรีบ้าง หรือนำบางตอนของนิทานที่รู้จักกันทั่วไปมาแต่งเป็นกลอนแหล่บ้าง ดังนี้

๑.๔.๑ กลอนแหล่จากเรื่องพระเวสสันดร เช่น

- แหล่ชิงนาง (ชูชกพานางอมิตดากลับบ้าน พราหมณ์หนุ่ม ๆ มาแย่งนางอมิตดา)
- แหล่พาพิเศษ (ชูชกเดินป่าไปหาอัจจุตฤณี เพื่อตามทางไปเขาวงกต)
- แหล่ชูชกขึ้นต้นไม้ (ชูชกพาสองกุมารไปในป่า หยุดพักแรมชูชกขึ้นไปนอนบนคบไม้)
- แหล่ชมพฤษยา (พระฤๅษีพรรณยาป่าเหวห้วยหุบเขาให้พราหมณ์ฟัง น่าจะเป็นกัณฑ์มหาพน)
- แหล่สำเภาทอง (พระเวสสันดรไปตามสองกุมารที่สระโบกขรณีเพื่อจะนำไปให้ทานชูชก)
- แหล่นางเดิน (ตอนนางมัทรีกลับจากป่าด้วยความห่วงใยสองกุมาร)

ฯลฯ

๑.๔.๒ กลอนแหล่บายศรี กล่าวขมบายศรีที่แกะสลักเป็นเรื่องราว แหล่บายศรีมักจะขึ้นต้นว่า "รูปจะแกะเป็นบายศรีขึ้นต้น งามเลิศล้ำงามโสกา" หรือ "เอาพิททองเนื้อเหลือง ๆ แกะเป็นเรือนางกากี" กลอนแหล่บายศรีอาจจะขมบายศรีอย่างเดียว หรืออาจจะกล่าวถึงนิทานก็ได้ แหล่บายศรีที่รู้จักกันทั่วไป ได้แก่

- แหล่บายศรี
- แหล่บายศรีเมืองสวรรค์
- แหล่บายศรีพระราม
- แหล่บายศรีกากี
- แหล่บายศรีกินรี

ฯลฯ

๑.๔.๓ กลอนแหล่นิทานชาดก กลอนแหล่นิทานจะขึ้นต้นนำเรื่องเลย เช่น "รูปจะขอสารภะ เรื่องนกกระจาบ" หรือ "รูปจะสารภะกนิทาน อดีตกาลแต่ก่อนมา" (แหล่สุวรรณสาม) บางครั้งได้อ้างว่าเป็นชาดกกล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้เสวยพระชาติในสมัยอดีต เช่น "รูปจำจะรำเรื่องบรมนาค เสวยพระชาติเป็นมยุรา" (แหล่ยุงทอง) กลอนแหล่นิทาน ได้แก่

- แหล่ยุงทอง
- แหล่สุวรรณสาม
- แหล่กากี
- แหล่ลักษณะวงศ์

- แผลนกรกระจาบ (พระพุทธรเจ้าเสวยพระชาติเป็นนกรกระจาบผิวเมีย ฟอนกไปหาอาหารในดอกบัว ดิตอยู่ในดอกบัว แม่นกโกรธหาว่าฟอนกไปติดนางนกอื่น จึงกระโจนเข้ากองไฟ ฟอนกจึงโม่เข้ากองไฟตายตาม)
- แผลนทานชาตกรเรื่องอื่น ๆ

๑.๕.๕ กลอนเหลืออื่น ๆ เช่น

- กลอนแหล่ขวัญนาค
- กลอนแหล่ให้พร

ตัวอย่างกลอนแหล่บายศรีกากี (ตอนพระยาครุฑพานางกากีชมป่าหิมพานต์)

○ เอาฟักทอง เนื้อเหลือง เหลือง	แกะ เป็น เรื่องนางกากี
ทำรูปราชบัลลังก์	อุ้มกากี โบกโบยบิน
○ ร่อนรำกลาตีบ	มาในกลีบพระเมฆินทร์
ผ่านโขดศรีคิรินทร์	ระรื่นกลิ่นบุผาพรรณ
○ ครุฑหยอกนางให้ยิ้มยวน	นางก็ชวนพัลวัน
อุ้มนางมาลงสวรรค์	ถึงเชิงชั้นพระเมรุธร
○ สุกุณีให้นาง	ดูรูปร่างเหล่ากนิษฐ
เป็นหม่อมมู่คูสลอน	เนื้อเจ้าอ่อนองค์เอวกลม
○ ปีกหางช่างแจ่ม	สีสอดแซมดูสวยสม
ลักษณะก็น่าชม	หน่วยตาเจ้ากลมยิ่งกว่าคน
○ ละไมละม่อมพร้อมพร้อม	ยามเยื้อนยามยิ้มนำดูชม
ดอกไม้ร้อยเป็นสร้อยสน	สวมสภาน์ทั้งใส่กลอน
○ บ้างร้องบ้างรำบ้างทำบท	ดูช่วยดูชดอรรถ
ชัชชนวนนางกนิษฐ	ช่างแสงอนนี่กระไร
○ ที่เชิงชั้นบรรพต	เป็นหลั่นลดเมรุไกร
สัตว์สิงหวิงไสว	ครุฑซึ่งชวนให้พระนางแล
○ ราชสีห์สิงหวิง	เยียมคูหาอยู่บัง
ช่างเล่นแปรวันแปร	มาติดกันแจตามจร
○ นรสิงห์ไล่วิ่งเล่น	โตกิเลนแลสลอน
สิงหราชอัสดร	กาสรพยัคฆา
○ สุกุณีมฤทธิ	พวกนักสิทธิ์วิทยา
ฤๅมีพระชีป่า	หอบผลผลามา เลียบเมิน

○ คนปามาเหมียว	พากันเที่ยวตุ้มเติน
ตามลำเนาเขาเขิน	เชิงเทินบรรพตา
○ มีไม้ نارิผล	ลำตันใหญ่สาขา
ลูกออกดอกกระยำ	ออกเป็นสีกาดูชอบกล
○ เสียแต่ไม่มีวิญญูณ์	ไม่เจรจาเหมือนอย่างคน
เบื่องล่าง เบื่องลับ เบื่องบน	ช่างเหมือนคนดูน่าชม
○ พวกเพยาชรร	เหาะร่อนลอยลม
มีจิตคิดนิยม	ชวนกันชมเล่นต่างคน
○ ตีรันพันแหง	ช่วงชิงวิ่งแย่งนารีผล
จาดฉับรับประจัญ	บ้างก็ทบบ้างก็ทาน
○ ที่แรงแย่งได้	พาไปสู่สถาน
ปิดประตูลั่นดาน	ฉันทหวานหวานเล่นกลางวัน
○ พวกสำเร็จปรอทแร่	ออกวิ่งแต่ตีกัน
ฉวยได้คนละสองอัน	ก็พากันเหาะลอย
○ ที่ไม่ได้ก็เดือดดำ	ลงนั่งท่าดาปรอยปรอย
พวกนักสิทธิ์ฤทธิ์น้อยน้อย	เอาไม้สอยเสียงเอ็ดอึง
○ บ้างตะกายปายป็น	เพื่อยุดตีนกันตกตึง
มีฤทธิ์แรงแข็งขึง	ก็พาตะบึงเหาะไป
○ ครุฑให้นางชม	สำราญรมย์หยุดยัย
เย็นหยับบินกลับไป	สูวิมานชัยสถาวร
นอนสำราญเย็นทรวง	นั่นแล ฯ

๒. ปรีถรรณวีรกรรมประเภทกลอนสวดเรื่องสังข์ศิลป์ชัย

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่แพร่หลายอยู่ในภาคกลาง นั่นคือปรากฏอยู่ในปัญญาสชาดกของภาคเหนือ (นิทานพื้นบ้านที่พระภิกษุภาคเหนือได้ประพันธ์เป็นภาษาบาลี ๕๐ เรื่อง เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒) และในภาคเหนือมีสำนวนคำวชรรมยาว ๑๐ ผูก ชื่อว่า "สังข์สังข์ศิลป์ชัย" ส่วนภาษาอีสานเป็นเรื่องที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่ง ประพันธ์เป็นโคลงสารเรียกชื่อว่า "สินไช" และถือว่าเป็นสำนวนชั้นครู คือมีสำนวนโวหารไพเราะ จนหมอลำได้นำเนื้อเรื่องบางตอนมาร้องลำอยู่เนือง ๆ

ส่วนในภาคกลางปรากฏเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านหลายสำนวน คือ ประพันธ์เป็นกลอนบทละครนอก (ไม่จบเรื่อง มีบางตอน) และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วดีวงศ์ ได้นิพนธ์เป็นกลอนบทละครดึก

คำบรรยายอีกสำนวนหนึ่ง

เรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลอนสวดนี้ ประพันธ์ครั้งใดไม่ปรากฏชัดเจน แต่พอสันนิษฐานได้ว่าคงประพันธ์สมัยที่นิยมกลอนสวด นั่นคือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยกรุงเทพฯ ตอนต้น เรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลอนสวดนี้เป็นกลอนสวดขนาดยาว เรื่องหนึ่ง โรงพิมพ์คุรุสภานำพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ พิมพ์เป็น ๒ เล่มด้วยกัน

๒.๑ เนื้อเรื่องย่อ

ท้าวศุภราช ครองเมืองปัญจาล มีโอรสชื่อท้าวเสนาภฏ และพระธิดาชื่อ เกสรสมุทธาท้าวศุภราชสวรรคต ท้าวเสนาภฏครองเมืองต่อมา ไทพำนาญว่านางเกสรสมุทธาจะต้องเป็นชายายักษ์ ท้าวเสนาภฏจึงสร้างปราสาทให้แน่นอนพร้อมทั้งจัดตั้งเวรยามให้รักษาพระชนิษฐาเป็นอย่างดี วันหนึ่งนางเสด็จสวนอุทยาน ท้าวกุมภภัตต์มาพบเข้าจึงลักพานางไปเป็นพระชายาในเมืองยักษ์ นางอยู่กับท้าวกุมภภัตต์มีธิดาพระองค์หนึ่งชื่อว่า นางศรีสุพรรณ เมื่ออายุได้สิบห้าปี ท้าวกุมภภัตต์ไปเล่นสกากับท้าวภุขงค์เมืองบาดาล ได้พัวพันกันโดยใช้นางศรีสุพรรณเป็นเดิมพัน ท้าวกุมภภัตต์แพ้แก่ท้าวภุขงค์ จึงจำใจต้องยกนางให้เป็นชายาท้าวภุขงค์เจ้าเมืองบาดาล

กล่าวถึงท้าวเสนาภฏ เมื่อพระชนิษฐาคือนางเกสรสมุทธาถูกยักษ์ลักพาไป ทรงเสียพระทัยมาก จึงมอบเมืองให้เสนาอำมาตย์ดูแล พระองค์ไปบวชเป็นสามเณร ถือชื่อ วิปัสณา อยู่หลายพรรษา

มีผ้าฝ้ายขาวปายากจน มีลูกสาว ๗ คนสวยงาม ในวันสงกรานต์ก็พาลูกสาวทั้งเจ็ดไปวัดสามเณรเสนาภฏพบเข้าก็เกิดความรักใคร่นางทั้งเจ็ด จึงลาสิกขาบทกลับมาครองเมือง ครั้นแล้วจึงมาสู่ขอธิดาผ้าฝ้ายขาวปายาไปเป็นชายาทั้งเจ็ดคน นางทั้งหกคนตั้งท้องคลอดลูกมาเป็นชาย ๖ คน ส่วนนางปทุมวดีน้องสาวคนสุดท้ายตั้งครรภ์พร้อมกับทาสีของนางชื่อ นางไกรสร ทั้งสองนางคลอดโอรสเป็นชายสวยงามทั้งคู่ โอรสนางปทุมวดีมีอาวุธติดมือมาด้วย คือ หอยสังข์ พระขรรค์ และศรีศิลป์ จึงถวายพรนามว่า "สังข์ศิลป์ชัย" ส่วนโอรสนางไกรสรชื่อว่า "สิงหราว" มีอิทธิฤทธิ์แปลงกายเป็นพระยาราชสีห์ได้

นางทั้งหกมีความอิจฉาริษยาโอรสนางปทุมวดี และนางไกรสร จึงให้ลิ้นมเหสีโอรสทั้งสี่ทำนายให้ร้าย ท้าวเสนาภฏจึงจำใจจะต้องขับไล่นางปทุมวดี และพระโอรสออกจากเมือง เพราะโอรสมีอาวุธร้ายติดตัวมาพร้อมกับกำเนิด จะทำให้บ้านเมืองวอดวาย ส่วนสิงหราวและนางไกรสรขอติดตามนางไปด้วย ร้อนถึงพระอินทร์ต้องมาช่วยเหลือพระโอรสผู้มีบุญญาธิการ จึงใช้ให้พระเพชรฉลูกรรม (พิศณุกรรม) มาเนรมิตเมืองบรรพตบุรีให้ ซึ่งเพียบพร้อมไปด้วยผู้คนข้าชวงไช้ และปราสาทราชวังสวยงาม

อยู่จำเนียรกาลนานมา ช้างทรงของกุมารทั้งหกหนีเข้าป่ามายังเมืองบรรพตบุรี พระสังข์ศิลป์ชัยจับได้ พระกุมารทั้งหกติดตามมาพร้อมกับเสนาอำมาตย์และขอช้างคืนไป จึงกลับมาเล่าให้แม่ทั้งหกฟัง นางจึงอุบายให้นำขมใส่ยาพิษไปให้พระสังข์ศิลป์ชัย กุมารทั้งหกก็มาทำสนิทชิดชอบนับพี่นับน้องกัน แต่

พระสังข์ศิลป์ชัยบอกว่าตนเสวยแต่อาหารทิพย์ แม้ก่าจัดไม่สำเร็จกุมารทั้งหกก็ยัง เสด็จมาเยี่ยมมา เล่นด้วยเสมอ ๆ พระสังข์ศิลป์ชัยได้แผลงศรเรียกเนื้อ เรียกปลา เรียกนก มาให้หกกุมารชมอยู่เนือง ๆ วันหนึ่งกุมารทั้งหกได้ทูลพระราชาวาตนได้เรียนวิชาเก่งกล้าสามารถเรียกสัตว์ได้ และได้อุบายให้พระสังข์ศิลป์ชัยแผลงศรเรียกสัตว์เข้าเมือง พระราชาทรงดีพระทัยที่เห็นหกกุมารเก่งกล้าคาถาอาคม จึงใช้ให้ไปติดตามนาง เกสรสูมณฑาที่ถูกยักษ์กุมภัณฑ์ลักตัวไป

หกกุมารจึงอุบายหลอกพระสังข์ศิลป์ชัยว่า เสด็จพ่อได้ขอร้องให้พระสังข์ศิลป์ชัยช่วยกันติดตามพระเจ้าอา พระสังข์ศิลป์ชัยพร้อมด้วยสิงหราชจึงไปกับหกกุมาร พอมาถึงแม่น้ำใหญ่พระสังข์ศิลป์ชัยจึงเสด็จเพียงพระองค์เดียว ให้สิงหราชอยู่เป็นเพื่อนพี่ทั้งหก พระสังข์ศิลป์ชัยจึงให้หอยสังข์เป็นพาหนะไปยังเมืองท้าวกุมภัณฑ์ ผ่านทะเลสีทันดร เขาสดมภ์คีรี เข้าป่าหิมพานต์ ในที่สุดถึงเมืองท้าวกุมภัณฑ์

พบนาง เกสรสูมณฑาประทับอยู่พระองค์เดียว จึงได้เล่า เรื่องให้ฟังว่าพระบิดาให้ตนมาพานางกลับเมือง นาง เกสรสูมณฑายังรักสามียักษ์ไม่อยากจะกลับเมือง ครั้นยักษ์กลับจากป่าก็รู้ทันว่ามีมนุษย์เข้ามาในเมือง แม้นาง เกสรสูมณฑาจะขุกซ่อนพระกุมารไว้อย่างดีก็ตาม ยักษ์ท้าวกุมภัณฑ์จะจับพระสังข์ศิลป์ชัยจึงสู้รบกัน ยิ่งแผลงศรถูกท้าวกุมภัณฑ์ ๆ ยังมีจำนวนมากเป็นทวีคูณ ในที่สุดท้าวกุมภัณฑ์จึงหนีไปเรียกเพื่อนยักษ์เมืองต่าง ๆ มาช่วยกัน เป็นกองทัพยักษ์จำนวนมาก พระสังข์ศิลป์ชัยแผลงศรเรียกท้าวสิงหราชมาช่วย ในที่สุดกองทัพยักษ์อันยิ่งใหญ่ก็ถูกฆ่าตายหมด

นาง เกสรสูมณฑากล่าวกับพระสังข์ศิลป์ชัยว่า นางยังไปด้วยไม่ได้เพราะพระบิดาของนางคือนางศรีสุพรรณยังอยู่เมืองบาดาล พระสังข์ศิลป์ชัยจึงอาสาจะไปพานางมาให้ พระสังข์ศิลป์ชัยจึงไปชวนท้าวภูงศ์ เล่นสกาพนันเอาเมืองกัน ถ้าตนแพ้จะให้ของวิเศษแก่ท้าวภูงศ์ ในที่สุดท้าวภูงศ์แพ้สกา แต่พระสังข์ศิลป์ชัยยกเมืองคืนให้ ขอแต่นางศรีสุพรรณผู้เดียว ท้าวภูงศ์ไม่ยอมเพราะว่าไม่ได้สัญญา รวมถึงพระชายา จึงรบกัน ในที่สุดก่าจัดท้าวภูงศ์และพานางศรีสุพรรณกลับคืนมา

ทั้งสามเดินทางกลับมายังฝั่งแม่น้ำที่หกกุมารคอยอยู่ หกกุมารจึงหาอุบายที่จะกำจัดพระสังข์ศิลป์ชัย จึงพาเทียวชมเขาโดยให้เอาอาวุธวิเศษวางไว้ ครั้นถึงปล่องเหวช่วยกันผลักพระสังข์ศิลป์ชัยตกเหว แล้วใช้ก้อนหินปิดไว้ เมื่อกลับมาที่พบกับนางสูมณฑาว่าพระสังข์ศิลป์ชัยตกเหวตายแล้ว นางไม่เชื่อแต่ก็สนใจ จึงนำเอาผ้าสไบและช่องผมผูกปลายไม้ปักเป็นธงไว้ แล้วอธิษฐานว่า ถ้าพระสังข์ศิลป์ชัยไม่ตายขอให้นางได้เห็นผ้าสไบและช่องผมนี้อีก หกกุมารก็พานาง เกสรสูมณฑา และนางศรีสุพรรณกลับเมือง

ครั้นถึงเมืองพระเสนาภภูติพระทัย ขึ้นชมกับพระกุมารทั้งหก ส่วนนาง เกสรสูมณฑาและนางศรีสุพรรณโตกเตร้างถึงพระสังข์ศิลป์ชัย วันหนึ่งมีพวกสำเภาได้มาค้าขายในเมืองปัญจาล์ ได้นำผ้าสไบและช่องผมมาถวายท้าวเสนาภภูติ พอนาง เกสรสูมณฑาเห็นเข้าก็รู้ว่าพระสังข์ศิลป์ชัยยังไม่ตาย จึงเล่าเรื่องให้ท้าวเสนาภภูติฟัง

ส่วนพระสังข์ศิลป์ชัยอยู่ในเหวสามวันพระอินทร์ก็ปลอมเป็นชู้ขามาช่วย ส่วนสิงหกราก็เที่ยวหาพระสังข์ศิลป์ชัยไม่พบ พบแต่อาวูหวิเศษทั้งสามอย่างที่ว่าไว้จึงคอยอยู่ที่นั่น ในที่สุดก็พบกันจึงพากันกลับเมืองบรรพตบุรี ครั้นถึงเมืองบรรพตบุรี พระสังข์ศิลป์ชัยและสิงหกราก็มารับเสด็จได้พบกับนางเกสรสมณฑกาเล่าเรื่องให้ฟัง ส่วนนางเกสรสมณฑกา และนางศรีสุพรรณก็ไปเล่าเรื่องความหลังให้นางปทุมวดี และนางไกรสรฟัง เพื่อจะให้หายโกรธซึ่งท้าวเสนาภฎที่หลงผิดขับไล่ส่งนางทั้งสอง ในที่สุดก็พากันกลับเมือง

ครั้นถึงเมืองท้าวเสนาภฎจึงให้พิพากษาหกกุมาร หกกุมารพยายามบั้นเรื่องบายเบี่ยงไม่ยอมรับ แม้ว่านางเกสรสมณฑกาจะเป็นพยานก็ตาม ท้าวเสนาภฎจึงให้หกกุมารแสดงอิทธิฤทธิ์เรียกสัตว์แต่ก็ทำไม่ได้ ท้าวเสนาภฎจึงให้ลงโทษพระชายาทั้งหก พระกุมารทั้งหก และพระโอรสทั้งสี่ เมื่อตายายทราบข่าวพระราชสาสน์โทษพระชายาทั้งหก และพระกุมาร จึงมาขอร้องนางปทุมวดีให้ขอพระราชทานอภัยโทษ พี่ทั้งหกและพระกุมารทั้งหก

ภายหลังได้อภิเษกพระสังข์ศิลป์ชัยกับนางศรีสุพรรณ เพราะตามชะตาของพระสังข์ศิลป์ชัยต้องเป็นเนื้อคู่กับหญิงหม้าย ครองเมืองอย่างสันติสุขสืบต่อไป ฯลฯ

๒.๒ ส่วนนวนโวหาร

ลักษณะเด่นของวรรณกรรมพื้นบ้านอย่างหนึ่งก็คือ การดำเนินเรื่องตามลำดับเรื่องแบบเล่านิทานตอนใดที่ไม่สนุกก็ดำเนินเรื่องรวดเร็ว ส่วนตอนใดที่มีโอกาสแสดงโวหารได้ดีก็มักจะพรรณนาอยู่นาน โดยเฉพาะการชมป่า ชมดง ก็จะมีโอกาสแสดงฝีมือปากได้ดีก็มักจะพรรณนาเชื่องช้า ปลา ต้นไม้ สัตว์ป่า โดยไม่คำนึงว่าจะอยู่ด้วยกันได้ตามธรรมชาติ แต่ก็ต้องการจะแสดงการเล่นเสียง เล่นคำเท่านั้น เช่น พบอยู่เนื่อง ๆ ที่กล่าวถึงปลาทะเลไปพร้อม ๆ กับปลาน้ำจืด ดังตัวอย่าง

- กระโห้โลมาปลาวาฬ เจืองกุงูพาน
- ขนานเข้าเคียงเรียงกัน
- มีกระแหนวลจันทร์ เพียนทรายผายผืน
- เป็นหมู่เป็นคู่หน้าชม

แต่อย่างไรก็ตามสำนวนโวหารการเกี่ยวพาราสักนั้น เป็นตอนที่วิพากษ์จะแสดงโวหารอย่างโดดเด่น และพรรณนาเพื่อความยืดยาว ให้สังเกตจากตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไป

๑) พรรณนาฉาก

การพรรณนาฉากเป็นส่วนเด่นของวรรณกรรมพื้นบ้าน ที่วิพากษ์จะแสดงฝีมือปากไว้อย่างประณีต ซึ่งสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้อ่าน ผู้สวด โดยเฉพาะเรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลอนสวดนี้ พบว่าทุกตอนที่ตัวละครเดินทางจะมีการพรรณนาฉากชมดง ชมสัตว์ บางครั้งกล่าวถึงสัตว์ป่าหิมพานต์อีกด้วย ตัวอย่าง

ชมกนิรี

- พระเห็นกนิรี ห้าร้อยบิณว่อน มาในเวหา จับจอมคีรี
มะมีลงมา จับตามเนินผา พัดตราดีดี
- ลานางชาวสม ไหลผายท้ายกลม ห่มชมพูสี ร่าไปไม่สิ้น
นวลนางกนิรี แต่ล้วนงามดี มีสีพรรณราย
- นมเต่งเคร่งครัด น้อยน้อยกำดัด ที่จะเกล้าคลึงชาย พิศแลดูพิศตร์
นารักรวกาย เพราะพิศเจ็ดฉาย ดังดวงมณี
- ลานางสีจันทร์ เห็นงามเจ็ดฉัน ชับกล่อมเสียงสี รูปร่างฉายเจ็ด
เลิศล้ำนารี ย้วยวนโลกีย์ ให้น้ำใจ
- ลานางชับกล่อม กิริยามพร้อม ละม่อมแจ่มใส เอวกลมนมพวง
ดังดวงมาลัย เฟ่งพิศติดใจ จะใคร่เสนาหา
- นมคือบัวทอง ครัดเคร่งทรวงน้อง ดังทองทาบทา ละโลมโครมวิ่ง
ช่วงชิงมาลา อานน้ำในผา ะรี้ดีใจ
- เจ้าชายเข้าไป เฟ่งพิศติดใจ หลงในวิญญา ยิ้มแย้มเยื้องมา
จักใคร่เจรจา ยิ่งไกลยิ่งมา เห็นหน้าพิศมัย
- นางกนิริน บอกเพื่อนกันสิ้น มาโน้นไหนใคร มนุษย์ครุฑา
เทวฤาไฉน จะใคร่แจ้งใจ นวลนางกนิรา
- พัดทราน่าเอ็นดู ในใจใคร่รู้ คดีเตียงสา รูปร่างอย่างวาด
ยิ่งหยาดฟ้ามา ถามวงศ์พงศา เจ้ามาแต่ไหน ฯลฯ

การชมตง กวีได้พรรณนาให้เข้ากับเนื้อเรื่อง นั่นคือเมื่อตัวละครเสด็จในป่าย่อมคร่ำครวญถึงวังเวียงที่เคยได้รับความสุข คิดถึงผู้คนที่ต้องจากมา พรรณนาตามธรรมเนียมนิราศ ต่างแต่ในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ไม่ได้รำพันถึงนางที่รัก แต่ให้พระสังข์ศิลป์ชัยรำพันถึงแม่ที่จากมา ตัวอย่าง เช่น

- พิกุลบุณนาก ตะแบกตะบาก มากมายหลายพรรณ กันทรงส่งกลิ่น
กระถินอินจัน ดูดั่งแกลังกลิ่น ตั้งไว้ริมทาง
- พุดไทยไม้เทศ ส้าเจียกการะเกด วิเศษต่าง ๆ กระดั่งงานาริหยุด
วันรุดกลางทาง หยุดเก็บมาพลาบ ในกลางพงพี
- หอมดอกซ่อนกลิ่น รวยรวยประทีน เหมือนกลิ่นชนนี คิดไปใจเปล่า
โศกเศร้าแสนทวี ใ้อปานฉะนี้ จักเปลี่ยวเปล่าใจ
- หอมกลิ่นสุกรม เหมือนกลิ่นน้ำนม ลูกตริกนิกใน จักเสวยนมแก้ว

คิดแล้วอืมไป จึงรู้ว่าภัย ไม่มาบิณฑ

- หอมกลิ่นไม้ร้าง คิดถึงเวียงวัง ยิงมีน้ำตา แม่นไกลล์ตำหนัก
จักเชิญพระมา ชมเชยบุปผา ให้มาเย็นใจ
- ชงโคโยทกา อำพันกรรณิการ์ รวยรินพระทัย พุดตานบานขาว
ดาวเรืองเนืองไป พุดซ้อนหงอนไก่ ขึ้นในวิญญา
- รกฟ้ากาหลง พยอมย้อยห้อยลง กล้วยไม้ในป่า พระชมดอกไม้
ที่ในหิมวา รวยรินขึ้นมา ที่ทางเสด็จไป
- หมแมวแก้วเกิด มะลิวัลย์จันทร์เทศ ลำดวนยวนใจ กฤษณากะลำพัก
หอมหนักพันไป ชมพรางทางให้ ครวญถึงชนนี้
- ชมดอกกรรพ้า โรยร่วงลงมา ตกเหนือปฐพี เหมือนกลิ่นกุษา
ของข้าพหมี เคยทรงทุกที ที่ไพบรางค์ทอง
- เร่งนึกเร่งเศร้า เร่งคิดเร่งเปล้า ว่าวุ่นขุนหมอง ภูมรินบินวู
แมงกู่รำร้อง เอารสละออง เกสรมาลี
- ชมดอกมัตตตรา ปริงปรางระกำ จำปาจำปี จิกแจงจับป่า
ชะบาสารภี เหมือนกลิ่นชนนี้ ยิงมีน้ำตา... ฯลฯ

๒) โวหารเกี่ยวพาราสิ

โวหารเกี่ยวพาราสิ หรือเรียกกันว่า นารีปราโมทย์ พบว่าในวรรณกรรมพื้นบ้านมักจะทำให้
ความสำคัญมาก กวีจะพรรณนาทุกมุมเพื่อแสดงฝีมืออย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคงจะเป็นที่พึงพอใจของผู้อ่าน
ผู้ฟังอีกด้วย ไม่แต่เท่านั้นบางแห่งยังใช้โวหารสองแง่สองงามในเชิงสังวาสอยู่ด้วย ซึ่งจะสร้างความพึง
พอใจแก่ผู้ฟังไม่น้อย เช่นเดียวกับเพลงพื้นบ้าน

ตัวอย่างโวหาร (ตอนท้าวกุมภทัตต์ปลอบประโลมนางเกสรสุมณฑา)

- คือนุชน้องท้าว ขึ้นแล้วแต่สาว บ่าวจึงยินดี ลูกเมียพี่หาไม่
อรไทนารี แก่เล่าเจ้าพี่ จะติเตียน
- ครั้นแห่งเหี่ยวรส กลิ่นอายหายหมด เหี่ยวหดแห้งไป
ภุมรีภุมรา ไม่มาอาศัย ไม่ระรื่นชื่นใจ เข้าไกลล์ก็หลีกหนี
- นางจึงตอบไป ท้าวว่าแต่ได้ เลือกเอาแต่ดี
น้องเหมือนนาวา ไม่เคยหนี ที่จะจรลี ข้ามซีดงคา
- ไม่เคยใช้ใบ ปะพายใหญ่ ไม่พัมรรณา
จะมาไทรมทรุด อยู่กลางคองคา เหมือนโปรดเกศา อย่าให้รำคาญ

- ที่จะใช้ใบ ที่ท้องทะเลใหญ่ ไม่เคยคลื่นฉาน
เสาใบจะยับ ลงอัประมาณ ท่านจงโปรดปราน น่องนี้เกิดรา
- รู้แล้วว่าเจ้า ดุจดั่งสำเภก ไม่เคยคงคา
ปะพายใหญ่ กลัวโยนงองยา ใบการยอมหา ไว้แล้วครบครัน
- จังกล้าคนท้าย แล่นนักยกย้าย ให้พร้อมทีกัน
ถึงหนักเท่าหนัก เยื้องยกผ่อนผัน เห็นไปไหนั้น กระบวนนาวา
- ริ่งออกน้ำลึก ละโลมโครมครึก อยู่ในคงคา
สายลดสายเลี้ยว สอดเหนียวคอยท่า เมื่อลมจะมา พร้อมอยู่ครบครัน
- ทอดสมอมีได้ แล่นตามลมไป สักสองสามวัน
ระรินขึ้นนัก ไครจักเทียมทัน ด้วยความรักกัน ให้ล้นยินดี ... ฯลฯ

อธิบายความ : น่องเอ๋ย มันจะสดชื่นเมื่อตอนสาว ๆ ถ้าแก่แล้วไม่มีชายใดยินดี เพราะเที่ยวแห่ง
แมลงกู่ยอมไม่โยดัดอกไม้เที่ยวโรยรา ย่อมหลีกเลี่ยงหนีไปไกล

นางตอบว่า ท้าวพูดแต่ส่วนดี น่องเหมือนเรือไม่เคยแล่นในน้ำ พยายามใหญ่จะวอด
วาย จะทรุดโทรมทั้งสำเรือ ทั้งไม่เคยใช้ใบ ใช้เสากระโดงเรือ พบคลื่นเรือจะอัปปาง
ท้าวว่ารู้อแล้วว่าเจ้า เป็นสำเภกไม่เคยผจญคลื่นพาย แต่ไม่ต้องตกใจ เพราะคน
ถือท้ายเขาเก่งแล้ว รู้จักยกย้ายผ่อนหนักผ่อนเบา ประคองให้เรือไปได้ เมื่อเรือออก
น้ำลึกจะครึกครื้นเอง สายสอดสายเกี่ยวจะรัดกันเอง นางจะทอดสมออยู่ใโย แล่นตามลมไป
สองสามวันก็จะคล่องแคล่วเอง

เนื้อความข้างต้นนี้เป็นโวหารสองแง่สองง่าม นั่นคือตอนเข้าพระเข้านาง กวีจึงเปรียบถึง
เรือสำเภกจะต้องผจญคลื่นในทะเลหลวง ซึ่งเนื้อความนั้นสื่อความหมายได้สองนัย ผู้ฟังจะตีความได้เอง
สำนวนโวหารเชิงสองแง่สองง่ามนั้นนับว่าเป็นอัจฉริยะของกวีพื้นบ้านอย่างยิ่ง ที่สามารถสื่อความหมายกับผู้
อ่านผู้ฟังได้อย่างสมบูรณ์ ในเชิงอรรถรสโดยปราศจากคำหยาบโหลน

๓) โวหารเปรียบเทียบ

โวหารนารีปราโมทย์ มีหลายรูปแบบ ซึ่งกวีพื้นบ้านได้แสดงฝีมืออย่างประณีต นั่นคือการ
เกี่ยวพาราสิระหว่างหนุ่มสาวนั้น กวีพยายามนำคำอุปมาอุปมัยมาเทียบเคียงกับความรักความเสนหา เพื่อ
อธิบายความเหมาะสมของคู่ครอง ดังเช่นตอนท้าวกุมภกัณฑ์เจรจากับนางสมณฑกฝากรักนาง แต่นางก็
พยายามบ่ายเบี่ยงด้วยสำนวนโวหารต่าง ๆ นานา ซึ่งโวหารเหล่านี้ก็เป็นสำนวนที่หนุ่มสาวชาวไทยสมัย
อดีตใช้สื่อสารเจรจากรักกันนั่นเอง เช่น

- จะเรียงเคียงหน้า พระนุชเจ้าชู้ช้า ฤาเทวาทจะหยัน
อย่างดาวดารา ห้อมล้อมวงจันทร์ เราใสรั้ได้กัน สมควรหนักหนา
- คือทองกับแก้ว สมควรกันแล้ว น้องแก้วพี่อา
อย่าคิดเตียดฉันท์ ฉะนั้นเลยนา ฟังคำพี่ว่า เจ้าอย่าอาลัย
- นางจึงตอบเล่า อย่างมายักเย้า ข้อไม่พอใจ
จะอยู่เป็นคู่ ผิดบุราณไป ธรรมเนียมหาไม่ แต่บุราณมา
- คือเนื้อกับเสือ ยึดไปไม่เชื่อ มนุษย์กับยักษ์
จะมาร่วร่วมรู้ เคียงคู่กับข้า แยกเจ้าจะมา ร่วมรักโนรี
- ไม่มีตำรา อย่าแค้นเจรจา มาเฝ้าवनยี่
ท่านคือไฟฟ้า โกรธาแสนทวี ชีวิตน้องนี้ จะม้วยบรรลัย
- พระนุชข่อยาคิด เมื่อหน้าถ้าผิด ไม่มีโทษภัย
‘นาคกับมนุษย์ ครุฑกับนางใน อยู่ด้วยกันได้ แต่บุราณมา
- ท่านว่านี่ไซ้ร้ ชอบแต่หน้าใจ มิได้กรุณา
น้องไม่รู้ที่ คดีเตียงสา เหมือนได้เมตตา อย่าให้เคืองใจ
- น้องเหมือนนุชบา ฟังผุชขึ้นมา ตุมทั้งบังใบ
สุริยาจะส่อง เคยต้องเมื่อไร น้องนี้ไม่ได้ ใครไม่ต้องพาน
- ไม่ระคายกลีบกล้า แมลงภูอยู่ย้า ซอกซ้าสาธารณ์
ได้โปรดเกศา เกิดราขุณมาร อย่ามาต้องพาน ท่านเร่งออกไป... ฯลฯ

๔) ไวยาหารภษิต

ในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลอนสวด ได้นำสำนวน สุภาษิตไทย ๆ ที่รู้จักกันทั่วไปมาแทรกในการดำเนินเรื่องอยู่จำนวนมาก อันเป็นส่วนสำคัญที่สร้างอรรถรสให้แก่เนื้อหาสารัตถะอย่างยิ่ง สำนวนภษิตเหล่านั้นนอกจากจะเป็นการอธิบายสื่อความหมายชัดเจนแล้ว ยังช่วยให้สำนวนโวหารประณีตยิ่งขึ้นอีกโสดหนึ่ง เช่น

(๑) สำนวน “แมลงเม่าบินเข้ากองไฟ” และเล็กพริกขี้หนู (ตอนพระสังข์ศิลป์ชัยรบกับท้าวกุมภกัณฑ์) ดังนี้

- โดเท่าภูผา ไม่กลัวอย่าว่า ไม่มาเซ็ดใคร
มากมายเสียเปล่า แมงเม่ากับไฟ เข้ามาบรรลัย ด้วยเปลวอัคคี
- โดพักน้ำเต้า เต็บใหญ่เสียเปล่า เผ็ดร้อนไม่มี
ท่านอย่าอวดตัว ไม่กลัวยักษ์ อย่างหนึ่งเช่นนี้ เรามิตกใจ ฯลฯ

(๒) ส่วนวน "อ้อยเข้าปากช้าง" ท้าวกุมภกัณฑ์กล่าวกับนางเกษรสมณฑก ที่ขอลกลับเมืองมา เยี่ยมท้าวเสนาภภู พระเชษฐา ว่าเหมือนอ้อยเข้าปากช้าง สุดที่จะเรียกกลับคืนได้ ดังนี้

○ อ้อยถึงปากช้าง ใครหอน้างจ้งไว้ได้
ว่าอื่นจะตามใจ สิ่งนี้ไซร์ไม่เมตตา ฯลฯ

(๓) ส่วนวน "ซุดบ่อล่อปลา" ท้าวกุมภกัณฑ์กล่าวต่อนางเกษรสมณฑกที่นางเอาใจว่าเหมือน ซุดบ่อล่อปลา ดังนี้

○ ขุนยักขังเล่าว่า ลิ่นลมเจ้าช่างเจรจา
ซุดบ่อล่อน้ำมา ปลาไม่รู้จะหลงตาย ... ฯลฯ

๒.๓ ทักษะต่อสังคม

๑) ให้ทักษะว่า หญิงหม้ายอยู่ในสังคมไม่มีใครเกรงใจ เหมือนกับต้นไม้ไม่มีหนาม บ้านไม่มี รั้ว และยังเป็นที่ดิฉินนิทาของชาวบ้านชาวเมือง ตอนพระสังข์ศิลป์ชัยอ่อนหวานางปทุมวดีให้กลับเมืองกับ ท้าวเสนาภภูผู้เป็นบิดา

○ เกิดมาเป็นคน ผัวร้างกลางหน ใครนับว่าดี
เป็นคนแม่หม้าย ชายห่างร้างหนี ลูกว่าทั้งนี้ คิดดูเถิดตรา

○ ลูกนี้จักใคร ให้สองท้าวไท ปกครองประชา
คินวังดังเก่า ของเราเถิดตรา ยกบาทมารดา มาทูนเกศ

○ เหมือนหนึ่งต้นไม้ แม้นหาหนามไม้ คนยอมย่ำยี้
บ่แยงเกรงยำ ทำเป็นฐลี เพราะว่ามีที่เกรงที่ขาม

○ บ้านไม่มีรั้ว คนไม่มีผัว นานไปเป็นความ ไม่มีสง่า
คนมาหยามหยาบ ฟังคำลูกห้าม เถิดราชชนนี ... ฯลฯ

๒) ให้ทักษะว่า หญิงเป็นมริวารของชาย ไม่มีสิทธิเสรีภาพเหมือนปัจจุบัน นั่นคือเมื่อเป็น เมียแล้วต้องยอมรับว่าสามีเป็นใหญ่ โดยเฉพาะถ้าเป็นพระสามต้องไม่อิจฉาริชยานางบำเรออื่น ๆ ดังที่ สองเฒ่าผัวเมียสอนบุตรทั้ง ๗ ตอนที่นำไปถวายให้เป็นพระชายาของท้าวเสนาภภู ดังนี้

○ ผัวเมียกราบกราน ลามามินาน ถึงเจ็ดทรมว้ย
สั่งสอนลูกยา อัจฉกลัย เจ้าอย่าไว้ใจ ว่าเป็นเมเหสี

○ ข้าสาวชาวโน เขานั้นเข้าใจ ภายในเขาดี
เหมือนหนึ่งยาพิษ ม้วยมิตชีวี ระวังองค์ศรี จงตินะลูกอา

○ หวานนอกขมใน เร่งคิดจงได้ เหมือนไก่อักกกา

ปองล้างชีวิต ชอบผิดจงมา พิทักษ์รักษา กันเจ็ดนารี

- หมากรุกสภา อย่าเล่นนะลูกอา เจ้าเป็นภษตรีย์
อุตส่าห์เข้าเฝ้า ค่าเข้าด้วยดี อย่าให้ภูมิ ต้องเรียกต้องหา
- ถ้าพระภูมิ ไปหาห้องพี่ ใครอย่าฉันทา
ให้ฝากตัวกัน เจ้านั้นอย่ามา คิดอุเบกษา เมื่อหน้ามิตี... ฯลฯ

๒.๔ ความเชื่อและจารีตประเพณี

วรรณกรรมพื้นบ้าน เรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลอนสวด นอกจากจะบันทึกชีวิตสังคมของชาวบ้านสมัย
อดีตแล้ว ยังได้บันทึกเรื่องราวที่เป็นความเชื่อของสังคมไทย นั่นคือพิธีกรรมนับถือวิญญาณ หรือความเชื่อ
ในลางสังหรณ์ต่าง ๆ ซึ่งกวีได้ใช้พิธีกรรม และความเชื่อเหล่านั้นมาเป็นอนุภาคในการดำเนินเรื่องอยู่
เนื่อง ๆ เช่น

๑) **นับถือวิญญาณ** ตอนท้าวเสนาภูกุดติดตามนางปทุมวดี และสังข์ศิลป์ชัย ไม่พบเมืองบรรพตบุรี
จึงให้ทำพิธีเช่นสรวงวิญญาณเจ้าป่า ดังนี้

- เราจักบูชา ผุ่งเทพเทวา ท้วป่าพงไพร
ช่วยคำช่วยชู ช่วยดูทีโน ช่วยชักนำให้ พบไทลुकยา
- แต่แล้วมีน่าน ออท้าวเชี่ยวชาญ ประทานให้มา
มานั่งวิกเช่น ร้าเดินไปมา อัญเชิญเทวา เหวผาดงดอน
- ปู่เจ้าเขาใหญ่ ห้วยธารน้ำไหล คีรีสิงขร
จงช่วยภูมิ ในที่ดงดอน ให้พบบังอร สมเด็จลูกยา
- ผีห้วยเหวเขา เทือนถ้ำลำเนา อยู่ในพฤษภา
ชวนกันกินอยู่ เอ็นดูเถิดรา เราแต่งบูชา เร่งมาสังเว
- เหล้าข้าวเปิดไก่อ หมูเนื้อแต่งให้ เพราะไม่คุ้นเคย
กระแจะน้ำมัน ชวนกันเสวย เทวาเจ้าเว้ย จงช่วยด้วยรา
- ที่นั่นเทพารักษ์ มีฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์ ห้วยคูคูผา
อยู่เหวถือนถ้ำ' เกื่อนกล้ำกั้นมา รับเครื่องกระยา ราชชาติไพร... ฯลฯ

๒) **เชื่อโศคลาง และลางสังหรณ์** ในการดำเนินเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนั้นมีการให้โหรทำนาย
เหตุการณ์ เช่น ทำนายฝันหรือทำนายลางสังหรณ์หรือทำนายหาเนื้อคู่ นอกจากนี้ยังพบว่าลางสังหรณ์ต่าง ๆ
เช่น อาการเขม่นคิ้ว หรือจิ้งจกตกทับ เหล่านี้กวีได้สอดแทรกอยู่ในการดำเนินเรื่องโดยตลอด แสดงให้
เห็นว่าสังคมไทยในสมัยอดีตนั้นยึดมั่นในเรื่องโศคลาง และลางสังหรณ์ รวมทั้งการพยากรณ์เหตุการณ์โดย
หมอโหร ดังเช่นความเชื่อเรื่องจิ้งจกตกทับนั้นจะมีเหตุสังหรณ์ดังนี้

- แมงสาบจิ้งจก ถ้าแมงพลัดตก ถูกต้องแห่งใด
ถูกที่นั่นนอน ทุกขีรอนเกิดภัย ถูกที่หลังไหล่ ไม่สู้สบาย
- ถ้าตกลงสม แล้ววิ่งเข้าขบ ให้เกรงมากมาย
ถ้าถูกผ้าผ่อน ความร้อนมีหลาย ถูกคอสบาย ให้ลามมากมี
- ตกถูกหน้าผาก จะมีทรัพย์มาก ได้เมียยอมดี
ถ้าถูกข้างซ้าย นึกร้ายมากมี ถูกข้างขวาดี มีลามหนักหนา
- ตกถูกข้างซ้าย ผู้หญิงผู้ร้าย เป็นพันธมิตร
ไล่ตามสะเอว วิ่งรวดเร็วมา ท้าวจักยาดรา จักได้ตั้งใจ
- มีลามหนักหนา จักได้กัลยา คินมากพอไทร
ไล่ลามลูกเมีย ของเสียจะได้ โยธาที่ไป ได้ลามหนักหนา... ฯลฯ

๓. ปรีทรรศวรรณการมประเภทกลอนบทละคร(นอก) เรื่องพิกุลทอง

บทละครเรื่องพิกุลทองเป็นเรื่องที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่ง และในสมัยอดีตคงได้นำมาอ่านแสดงละครกันทั่วไป ชาวไทยจดจำเนื้อเรื่องได้ดี และมีความประทับใจกับตัวนางเอกมาก จนเกิดสำนวนไทยว่า "ดอกพิกุลจะร่วง" นั่นคือได้สำนวนนี้มาจากเรื่องพิกุลทองที่นางพุดเมื่อไรดอกพิกุลจะร่วงหล่นมาจากปาก อีกประการหนึ่งก็เชื่อว่าเรื่องพิกุลทองนี้เป็นเรื่องต่อจากเรื่องสังข์ศิลป์ชัยอีกด้วย นั่นคือกล่าวว่พระไชยวงศ์กฎ(พระเอก)เป็นโอรสพระสังข์ศิลป์ชัยกับนางศรีสุพรรณ และได้รับอาวูทธิพิเศษจากพระบิดาอีกด้วย

๑) ว่าด้วยต้นฉบับ ต้นฉบับที่ใช้เป็นข้อมูลนี้ได้จากห้องสมุดภาควิชา ภาษาตะวันออก คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ต้นฉบับเป็นภาพถ่ายซึ่งถ่ายมาจากหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเป็นฉบับสมุดข่อยสีขาว ตัวหมึกดำ ลายมือกิ่งหวัดกิ่งบรรจง ตัวอักษรไม่สม่ำเสมอ มีบันทึกประวัติสมุดข่อยฉบับนี้ว่า

"หมู่ กลอนบทละคร ชื่อพิกุลทอง เล่ม ๑ (สำนวนเก่า) เลขที่ ๒๐ ตู้ที่ ๑๑๔ ชั้น ๒/๑ มัด ๓๙ ประวัติ สมบัติเดิมของหอพระสมุดวชิรญาณ"

๒) ธรรมเนียมการประพันธ์ ประพันธ์เป็นกลอนบทละคร สำนวนโวหารไม่เด่นนัก มุ่งที่ใช้เป็นบทของการแสดงละคร ดำเนินเรื่องรวดเร็ว การบอกเพลงหน้าพาทย์ไม่แน่นอน (บางครั้งก็เขียนไว้) ดังนี้

- เพลงหน้าพาทย์ บอกเพลงหน้าพาทย์บ้าง ดังนี้ ร่าย เพลง (ได้บอกชื่อเพลงไว้ ๒ เพลง คือ เพลงชมตลาด และเพลงตระ) โอด (ส่วน เสมอ และ เชิด ไม่ได้บอกไว้) และเจรจา

- การขึ้นต้นบท ไม่กำหนดต้นบทชัดเจนเหมือนกลอนบทละครที่ประพันธ์ในราชสำนักรัชกาลที่ ๒ ต้นบทที่นิยมในฉบับนี้ คือ เมื่อนั้น บัดนั้น มาเอยมาถึง ฟังเอยฟังลู่กว่า ฯลฯ

๓.๑ เนื้อเรื่องย่อ

เริ่มเรื่องตอนที่นางพิกุลทองลงทำสร้งน้ำ และได้กล่าวว่านางนั้นพูดทุกคำจะมีดอกพิกุลทองร่วงออกมา และมีเส้นผมหอมขจรไกล ท้าวสันนุราชผู้เป็นราชบิดาจึงให้เสนาอำมาตย์วางตาข่าย และหุ่นไว้วงรอบบริเวณทำน้ำ เพราะโหราได้ทำนายว่านางจะต้องจากเมืองไปไกล ขณะที่นางสร้งน้ำในคงคานั้นพระยาแรงแรงเกาะกินสุนัขเน่าลอยมาที่ท่าน้ำ นางทนกลิ่นเหม็นไม่ได้จึงถ่มน้ำลายและตำทอพระยาแรงแรงพระยาแรงแรงโกรธนางพิกุลทองมาก จึงคิดจะแก้แค้นให้จงได้ พระยาแรงแรงได้แปลงกายเป็นหนุ่มรูปงามไปอาศัยอยู่กับตายายยากจน บอกว่ามารดาตนถึงแก่กรรม ฝ่ายบิดามีภรรยาใหม่ตนไม่มีญาติพี่น้อง จึงต้องพนเจรมาขอพักอาศัยอยู่กับตายาย มาจนพระยาแรงแรงอาสาตายายไปขุดเผือกขุดมันมาเลี้ยงดูกัน กลับบ้านได้ทองคำมาจำนวนหนึ่ง บอกตายายว่าตนได้ขุดพบขุมทอง ตายายดีใจมากทำให้ฐานะครอบครัวดีขึ้น

วันหนึ่งมาจนพระยาแรงแรงรบเร้าให้ตายายไปขอนางพิกุลทองธิดาท้าวสันนุราชเป็นภรรยา สองตายายทนคำอ้อนวอนไม่ได้จึงเข้าเฝ้าท้าวสันนุราชขอพระราชธิดา ท้าวสันนุราชทรงกริ้วจึงตรัสประภาษว่าให้สร้งสะพานทองจากบ้านตายายมายังวังให้เสร็จในวันรุ่งขึ้น จะยกราชธิดาให้ แต่ทำไม่ได้จะประหารทั้งตายายและหลาน สองเฝ้ากลับบ้านด้วยความกลัว มาเล่าให้หลานชายฟัง มาจนพระยาแรงแรงจึงไปเรียกบริวารมาช่วยกันสร้งสะพานทองให้เสร็จภายในคืนเดียว ท้าวสันนุราชตื่นขึ้นเผยพระแกลแลเห็นสะพานทอง จึงคิดว่ามาจนผู้นี้เป็นผู้มีบุญญาธิการเหมาะสมกับพระราชธิดา จึงจัดพิธีอภิเษกสมรสให้ด้วยความยินดี

อยู่มาวันหนึ่งพระยาแรงแรงมาพบได้เข้าเฝ้าท้าวสันนุราชว่าตนเองคิดถึงบ้านเมือง อยากจะขอลากลับไปเมือง และพานางพิกุลทองไปด้วย ท้าวสันนุราชทรงอนุญาต และให้จัดสำเภา ๕๐๐ ลำ พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ตามขบวนเสด็จ ครั้นขบวนเรือสำเภาไปถึงเมืองพระยาแรงแรง พระยาแรงแรงให้ทอดสมรออยู่ ส่วนตนเข้าเมืองไปก่อน ครั้นถึงเมืองพระยาแรงแรงได้เรียกเสนาแรงแรงมาประชุมบอกให้กินมนุษย์ในเรือทั้งหมด วันแต่นางพิกุลทองพระยาแรงแรงจะมากินด้วยตนเอง

กล่าวถึงแม่ย่านางเรือ คือวิญญาณผีสิงสถิตอยู่ประจำเรือ ทราบเรื่องพระยาแรงแรงคิดไม่ซื่อ จึงมาบอกนางพิกุลทองและเนรมิตค้นหาไว้ที่ปลายเสากระโดงเรือ ให้นางไปซ่อนตัวอยู่ในที่นั้น ครั้นพวกพระยาแรงแรงมาจับมนุษย์ในเรือกินหมด แต่หานางไม่พบ พระยาแรงแรงโกรธแค้นยังมาเฝ้าดูที่ซากเรืออยู่เรื่อย ๆ

วันหนึ่งแม่ย่านางเรือได้บอกให้นางพิกุลทองสระผมและนำผมร่วง ๆ ใส่ผอบ เขียนสารลอยน้ำขอความช่วยเหลือ พร้อมอธิษฐานว่าขอให้ผู้พบผอบนี้จงเป็นเนื้อคู่ของนาง ผอบลอยตามน้ำไปยังเมืองบังจาล์ ซึ่งมีท้าวสังข์ศิลป์ชัย และพระนางศรีสุพรรณครองเมืองอยู่ มีโอรสชื่อว่า ท้าวไชยวงศ์กฎ วันหนึ่งท้าวไชยวงศ์กฎกำลังสร้งน้ำที่ท่าคงคาเห็นผอบลอยมา เปิดผอบพบราชสารและเส้นผมอันหอมตลบอบอวล พระไชยวงศ์กฎโศกเศร้าถึงนางเป็นอย่างยิ่ง จึงลาท้าวสังข์ศิลป์ชัยพร้อมกับเสนาอำมาตย์ลงสำเภาติดตามนางพิกุลทอง

มาตามทางพบนางยักษ์นี่แปลงเป็นสาวงาม พระไชยวงศ์ก็คิดว่า เป็นนางพิกุลทอง จึงเกี่ยว และได้นางยักษ์เป็นภรรยา พระไชยวงศ์ก็รู้ภายหลังว่านางไม่ใช่นางพิกุลทองตามที่สมอ้าง เพราะเส้น เกศาไม่หอม จึงพาเสนาอำมาตย์ลงสำเภานางไปติดตามหานางพิกุลทอง ในที่สุดก็พบสำเภานางทั้งห้าร้อย ทอดสมอลอยอยู่แต่ไม่มีผู้คน มีแต่กระดุก พระไชยวงศ์ก็จึงทราบว่าเป็นสำเภานางพิกุลทองจึงเที่ยว ค้นหา นางพิกุลทองได้ยินเสียงมนุษย์จึงออกจากคูหาที่เสากระโดงเรือ พบกับพระไชยวงศ์ พระ ไชยวงศ์ก็จึงสอบถามนางว่าพระยาแรงแฉจะเมื่อไร พระนางบอกว่าวันนี้เป็นวันที่พระยาแรงแฉจะมาตรวจ หานางอีก พระไชยวงศ์ก็เตรียมศาสตราวุธรอคอยพระยาแรงแฉกับบริวาร ไม่นานก็เห็นพระยาแรงแฉกับบริ วารพากันบินมาที่เรือหวังจะจับมนุษย์กินเป็นอาหาร พระไชยวงศ์ก็ประหารพระยาแรงแฉและบริวารตาย หมดสิ้น จึงพานางพิกุลทองกลับเมือง อภิเษกสมรสจนนางพิกุลทองมีโอรส ๒ องค์ องค์พี่ทรงพระนามว่า "พระลักษมณ์" องค์น้องทรงพระนามว่า "พระยม"

วันหนึ่งพระไชยวงศ์ก็พาพระยมและพระโอรสประพาสนมารด ซึ่งขณะนั้นพระยมยังเล็ก และต้องเสวยนมพระมารดา ขณะเดินทางไปพบนางยักษ์นี่ที่เคยเป็นชายาพระไชยวงศ์ก็ไปตามนาง พิกุลทอง นางได้ติดตามมาคอยหาโอกาสแก้แค้น ครั้นได้โอกาสนางก็ปลอมตนเป็นนางพิกุลทอง และผลึก นางพิกุลทองตักน้ำ และสาปให้เป็นชะนีไปอาศัยอยู่ที่ต้นไม้ พระลักษมณ์และพระยมไม่ยอมตามเสด็จเรียก หานางชะนีว่าเป็นมารดา และด่าแช่งนางยักษ์นี่ที่ปลอมเป็นพิกุลทอง พระไชยวงศ์ก็ต้องมนต์คำสาปนาง ยักษ์นี่หลงว่านางคือพิกุลทอง จึงทรงกริ้วโอรสทั้งสองที่ด่าว่าพระมารดา จึงขับไล่ให้ไปอยู่กับชะนี พระ ไชยวงศ์ก็พาพระยมหนีตัวปลอมเข้าเมือง

กล่าวถึงพระลักษมณ์กับพระยม อาศัยอยู่ในป่ากับนางชะนี เมื่อพระยมหิวนมพระลักษมณ์ก็อ่อน วอนนางชะนีมาให้นม วันหนึ่งนางวิเศษทาสีในวังมาพบพระลักษมณ์กับพระยมนำดอกพิกุลทองมาแลกอาหาร ชาวบ้านรับประทาน นางจำได้ก็ไต่ถามทุกข์สุขและที่อยู่ของนางชะนี นางจึงกลับไปทูลพระเจ้ายาเล่า เรื่องให้ทรงทราบ พระเจ้ายาให้นางวิเศษทาสีมารับสองกุมารกลับเมือง พระเจ้ายาจึงให้เรียกท้าว ไชยวงศ์ก็เข้าเฝ้า นางกล่าวว่านางมเหสีองค์นี้น่าจะเป็นนางยักษ์ เพราะไม่เห็นดอกพิกุลทองร่วงออก จากโอรส แล้วจึงเรียกพระลักษมณ์พระยมออกมาพบพระราชบิดา พระลักษมณ์พระยมได้บอกว่านางชะนีมีพิกุล ทองร่วงออกจากปาก พระไชยวงศ์ก็ทรงทราบก็โคกเคร่าเป็นลั่นพัน

พระไชยวงศ์ก็จึงตระเตรียมที่จะช่วยนางชะนีพิกุลทอง จึงสั่งให้เสนานำจันไปดักนางชะนี แล้วนำมาที่อุทยานหลวง ให้เสนาไปเชิญนางพิกุลทองตัวปลอมมาดูชะนีป่า ครั้นนางยักษ์นี่มาถึงอุทยานพระ ไชยวงศ์ก็ประหารนางยักษ์แล้วนำโลหิตนางยักษ์มาอาบตัวนางชะนีพิกุลทอง เพื่อแก้คำสาป นางพิ กุลทองได้สมปฤติกลับร่างจากนางชะนีเป็นนางพิกุลทองดังเก่า ส่วนนางยักษ์ร่างก็กลับเป็นยักษ์ต่อหน้า เสนาอำมาตย์ และตายในที่สุด ฯลฯ

(เนื้อเรื่องในต้นฉบับจบเท่านี้)

๓.๒ ส่วนนวนโวหารของบทละครเรื่องพิกุลทอง

ในการพิจารณาเรื่องส่วนนวนโวหารของบทละครเรื่องพิกุลทองนี้ เห็นว่ากวีประพันธ์มิ่งที่จะดำเนินเรื่องเพื่อการแสดงละครมาก จึงเดินเรื่องรวดเร็ว ไม่ค่อยจะแสดงฝีมือในเชิงวรรณศิลป์มากนัก ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะว่าตัวละครอาจจะสื่อสารกับผู้ดูจากการรำร่า ประกอบดนตรี จากลีลาในการรำร่า นั้น จะเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ดูผู้ชมได้เพียงพอแล้ว อีกประการหนึ่ง การที่แสดงปากเชิงวรรณศิลป์มากไป อาจจะมีส่วนทำให้ยากต่อการแสดงลีลารำร่าก็เป็นได้ นอกจากนี้ ผู้ดูผู้ชมละครมักจะจดจ่ออยู่กับการรำร่า มากกว่าอรรถรสทางวรรณศิลป์ ฉะนั้นกลอนบทละครจึงเป็นเพียงแม่บทของการแสดงละคร ส่วนมุขเต็น ๆ ของการแสดงนั้นผู้แสดงอาจจะเพิ่มเติมได้ในขณะแสดง

แต่กระนั้นก็ตาม บทละครเรื่องพิกุลทองยังรักษาส่วนนวนโวหารของวรรณกรรมไว้ไม่น้อย ดังตัวอย่างที่จะแสดง ต่อไปนี้

๑) พรรณณาจาก กลอนบทละครพรรณณาจากจะดำเนินไปอย่างรวดเร็ว เพราะว่าเป็นเนื้อหาสั้น ๆ แต่ผู้แสดงต้องแสดงลีลาประกอบเนื้อหาต้องใช้เวลาไม่น้อย ฉะนั้นเมื่อเทียบกับกลอนสวดแล้วจะเห็นว่ากลอนสวดนั้น กวีมีอิสระในการแสดงฝีมือมากกว่า ไม่ต้องคำนึงถึงการแสดงลีลารำร่าเหมือนกลอนบทละคร ให้สังเกตตัวอย่างต่อไปนี้ ที่ผู้แสดงลีลารำร่าให้เห็นภาพของนางสาวสามก้านลชมดอกบัว เก็บสายบัวอย่างถึงโลด สนุกสนาน ฉะนั้นกวีจึงกำหนดเพลงหน้าพาทย์ไว้ด้วย

ชมตลาด

○ เข้าทุ่งชมบุษบรรณ	บัว ผีอนบัวผันสันตวา
สัตว์บุรุษบัวขาวแย้มผกา	ตุมบานระย้าระยับไป
○ ดอกอุบลจงกลนี้	สารพันจะมีอยู่ไสว
บัวหลวงผุดสะพรั่งบังใบ	ดอกฝักรายไปในนที
○ ฝ่ายฝูงนางในดีใจนัก	ชิงกันเด็ดห้อยอึงมี
บัวชมสดวาในนที	ที่ไถลวารีเก็บเอามา
○ บ้างถอนรายสายตะโนดลึงโลดใจ	นางในชื่นชมพรรษา
โฉมพิกุลทองก็เปรมปรา	สาวสวรรค์นางฟ้าก็ยินดี... ฯลฯ

๒) พรรณณาโวหารสะท้อนอารมณ์ ลักษณะเด่นของบทละครอีกประการหนึ่งคือ การพรรณณาโวหารสะท้อนอารมณ์ (ที่เรียกว่า สลึงควิสัย) ที่แสดงออกปกริยาได้ ซึ่งผู้แสดงจะได้แสดงลีลารำร่าไปกับเสียงปี่พาทย์ ทำให้ผู้ดูผู้ชมเกิดอารมณ์สะท้อนใจไปกับเนื้อเรื่องและลีลาการแสดง เช่น

(ตอนนางพิกุลทองถูกสาปเป็นชะนีอยู่ที่ต้นไทร พระยมลูกคนเล็กหิวนม พระลักษณะต้องพามาให้กินนมจากนางชะนี)

เพลง

○ เมื่อนั้น
ค่อยลอลดลัดเดินดำเนินไป	พระกุมารอุ้มน้องแล้วร้องให้
ถึงที่ต้นไทรพระมารดา
○ จึงร้องเรียกอยู่แจ้วแจ้ว
ลงมาส่งนมพระลูกยา	ลูกมาถึงแล้วพระแม่ขา
น้องข้าอยากนมเป็นเหลือใจ
○ แม่เจ้าประคุดของลูกเอ๋ย
ทูนหัวนั่งนิ่งบนกิ่งไม้	กรรมสิ่งใดเลยมาขัดให้
ไขหูเสียโยไม้ไผ่พา
○ ร้องเรียกมารดาขึ้นไปเส่า
น้องยมยากนมพันปัญญา	แม่เจ้าประคุดลูกมาหา
ส่งนมลูกเกิดราแม่ดวงใจ... ฯลฯ

๓) โวหารและการดำเนินเรื่อง ธรรมเนียมของกลอนบทละครอีกประการหนึ่งคือ จำเป็นจะต้องดำเนินเรื่องให้ตัวละครได้แสดงบทบาททุกคนในฉากเดียวกัน ฉะนั้นจำเป็นจะต้องจัดตอนให้ตัวละครได้พูดได้สนทนาซึ่งกันและกัน มากกว่าจะดำเนินเรื่องตามธรรมเนียมเล่านิทาน การขึ้นต้นบทว่า "เมื่อนั้น" หรือ "ฟังเอ๋ยฟังที" เป็นการเตือนให้ตัวละครเปลี่ยนตัวแสดงบทบาท เช่น

(๑) บทสนทนาระหว่างพระไชยวงศ์กับนางพิกุลทอง ตอนที่พบนางครั้งแรก

โอด

○ เมื่อนั้น
เห็นนางทรงไศกไศกา	พระไชยวงศ์ภูเห็นนาง เร่งหรรษา
หอมเส้นเกศาตรละบไป
○ พิกุลทองตกลงจากโอบอุ้ม
ยอกรฟักพุ่มเข้าอุ้มไว้	ให้ทรงโปรดพิศวงหลงไหล
ฟังพ้ออย่าได้ไศกา
○ พี่ได้ผอบมาติดตาม
ขอเชิญงเยาเส่ากิจจา	ประสพสมดังความปรารถนา
แรกเริ่มเดิมมาประการใด

ร้าย

○ เมื่อนั้น
คอยสว่างสร้างไศกาลัย	โฉมนางพิกุลทองผ่องใส
จึงทูลแถลงแจ้งไปแต่หลังมา
○ ข้าอยู่กรุงสันดุราชธานี
(.....ต้นฉบับไม่มี.....)	เมื่อเดิมที่อ้ายแรงตายหา
ทำเป็นมารยามาขอข้าถึงในวัง
○ พระบิดาโกรธคุมโทษภัย
ให้แต่งตะพานทองจนถึงวัง	จะฆ่าให้บรรลัยมันโอหัง
ตั้งใจจะฆ่าให้มรณา

○ มันทำตะพานทองเข้าไปได้	พระบิดาสวมไปที่โทษา
ชมว่ามันมีบุญญา	จึงอภิเษกข้าให้ครองกัน
○ มันปลดสมเด็จพระบิดา	ว่าเป็นบุตราเจ้าเขตขัณฑ์
พระบิดาเชื่อฟังถ้อยคำมัน	จึงแต่งกำปั่นทองให้น้องมา
○ สำเภาทองห้าร้อยมาที่นี้	บักขี้มันกินเป็นนักษา
หากว่าแม่ย่านางช่วยเมตตา	เป็นสัดยัวจากที่พาที่
..... ชำรุดไป ๒ ค่ำกลอน
.....	แม่ข้าได้ไปถึงพารา
○ ไม่สมควรว่าพระองค์จะเลี้ยงไว้	ถึงจะเป็นข้าไทก็ไม่ว่า
พอได้เห็นบิดเรศพระมารดา	ปรารถนาเงินทองขอไถ่ตัว

ร้าย

○ ฟังเอ๋ยฟังพาที่	ภูมิก็ยืมแยมหัว
น้อยหรือวามีใช้ชั่ว	เสงี่ยมเจียมตัวเป็นข้า ไท
○ พี่ไม่รักแล้วไม่มาติดตาม	หวังจะได้โฉมงามผู้พิสมัย
เงินทองกองโกยสักเท่าไร	พี่จะเอาไปโยนน้องอา
○ ความแสนคำนึงถึงน้องนัก	กลัวว่าน้องรักจะคอยหา
พี่รู้จากผอมกับสารา	ไม่ควรแก้วตาจะบรรลัย
○ ว่าพลางแล้วโลมโฉมนาง	ท่าทางสนิทพิสมัย
น้องรักผลักมือพี่เสียโย	นิมนวลควรได้มีเมตตา
○ โปรดเอ๋ยโปรดเกล้า	พระเจ้าจงโปรดเกศา
งดไว้น้องก่อนพระราช	ไซ้ว่าจะหันไปเมื่อไร
○ ข้ายังคิดกลัวอ้ายบักษา	เจ็ดวันมันจะมาจะตักไสย
มันเคยมาเยี่ยมชลาสัย	ยังจะสูมันได้ฤาไรนา
	ฯลฯ

๔. ปริทรรศน์กลอนนิทานเรื่อง สุมิตเกลสินี

การที่นำเรื่อง *สุมิตเกลสินี* มาเป็นตัวอย่างปริทรรศน์วรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลางประเภท กลอนนิทาน เพราะเหตุว่าเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในปัญญาสาขาคง เรียกชื่อว่า "*สุมิตชาดก*" และแพร่ กระจายในภาคกลางค่อนข้างมาก เช่น มีต้นฉบับสำนวนกลอนสวดอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ และที่จังหวัด

เพชรบุรี (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมไทย สถาบันราชภัฏเพชรบุรี พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓) ทั้งสองฉบับดังกล่าว มีโครงเรื่องตรงกับ "กลอนนิทานเรื่องสุกมิตเกลสินี" ฉบับโคราช (หน่วยศึกษานิเทศน์กรมการฝึกหัดครู พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๑๙)

การจัดวรรณกรรมกลอนนิทานเรื่องสุกมิตเกลสินีฉบับโคราชเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลาง เพราะเหตุว่าชาวโคราชมักวัฒนธรรมไทยภาคกลาง นั่นคือใช้ภาษาถิ่นภาคกลาง ต่างแต่เสียงเหนือ เสียงเพี้ยนไปบ้างเท่านั้น ประการสำคัญวรรณกรรมเรื่องนี้ใช้ธรรมเนียมการประพันธ์ตามคุณลักษณะวรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลาง คือ (๑) ใช้ภาษาถิ่นไทยโคราช (๒) ตัวอักษรไทย (๓) ใช้ฉันทลักษณ์แบบภาคกลาง คือกลอนสุภาพ

อีกประการหนึ่ง เรื่องสุกมิตเกลสินี เป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายมากในภาคกลางดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะฉบับโคราชนี้ พบต้นฉบับหลายฉบับ และชาวบ้านที่มีอายุมักจะยืนยันว่าได้เคยอ่านเคยได้ฟังผู้อื่นอ่าน นอกจากนี้ยังอยากให้เห็นความอัจฉริยะของกวีพื้นบ้านหลายท้องถิ่นอีกด้วย

ต้นฉบับกลอนนิทานเรื่องสุกมิตเกลสินีฉบับโคราช พบ ๓ ฉบับ คือ ฉบับวัดพระเพลิง อำเภอปักธงชัย ฉบับของ นายพูน นวลประเสริฐ และ ฉบับวัดสุทธจินดา อำเภอเมือง สำนวนกลอนลงกันทั้ง ๓ ฉบับ แสดงว่าได้คัดลอกมาจากต้นฉบับเดิมเดียวกัน (คือผู้ประพันธ์คนเดียวกัน) มีบางฉบับเนื้อความซ้ำชุดและตกหล่นบ้าง

๔.๑ เรื่องย่อ

ไหว้ครู และกล่าวว่าเป็นชาติกล่่าสืบทอดกันมา แต่ไม่มีผู้ใดจดจำได้ดี ผู้ประพันธ์เป็นพระภิกษุจึงได้พยายามสืบสาวเรื่องราว (ฟังเขาว่าอาตมานึกให้อาย เทียวสืบสายไต่เนียมนิยายมา) และได้กล่าวว่า เป็นชาติที่ออกจากพระโอรสของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งสถิตอยู่ที่เขาคันนิหาร ครั้นนั้นได้ตรัสเล่าอดีตชาติที่เสวยพระชาติเป็นพระสุกมิต ครองเมืองจำปาศักดิ์บุรี มีมเหสีชื่อเกลสินี มีโอรส ๒ พระองค์ ทรงพระนามว่า ไชยเสน และไชยทัต บ้านเมืองสงบสุขดี ต่อมาอุปราชผู้เป็นน้องชายคิดกบฏ ในเรื่องกล่าวว่าชื่อเทวทัต เกรงว่าราชสมบัติจะตกเป็นของไชยเสน ฉะนั้นอุปราชเทวทัตจึงคิดกบฏแย่งชิงราชสมบัติ พระสุกมิตทราบเรื่องก่อนจึงไม่คิดจะสู้ เพราะอยากจะแสวงหาความสงบสุข จึงพาพระมเหสีและโอรสทั้งสองหนีออกจากเมือง เพื่อหลีกเลี่ยงการเสียเลือดเนื้อประชาชนและทหาร

ครั้นเดินทางถึงแม่น้ำใหญ่จำเป็นจะต้องให้โอรสทั้งสองคอยอยู่ที่ทำน้ำ พระสุกมิตก็พานางเกลสินีว่ายน้ำไปก่อน แล้วจะกลับมารับโอรสทั้งสอง กวีได้พรรณานความอาลัยห่วงหาระหว่างพ่อแม่-ลูกน้อยอย่างสะเทือนอารมณ์

กล่าวถึงพรานเบ็ดได้หาปลาถึงบริเวณที่กุมารน้อยทั้งสองนั่งคอยพระบิดาอยู่ และเห็นกำลังโศกโศกาอยู่ทั้งสอง จึงเข้าอุ้มนำกลับบ้านเพื่อช่วยเหลือ เกรงว่าสัตว์จะทำร้าย ด้วยความกลัวกุมารทั้ง

สองก็เอาแต่ร้องให้ชกถามก็ไม่ได้ความ พราวนเบ็ดจึงตัดสินใจพากลับบ้าน ครั้นพระสุกมิตกลับมาที่ท่าหน้า ไม่พบกุมารทั้งสองก็เรียกหา ด้วยสังหรณ์ว่าจะถูกคนร้าย สัตว์ร้าย หรือเล่นน้ำจมน้ำตาย พระสุกมิตเสียพระทัยอย่างยิ่ง ครั้นจะค้นหาอยู่นานก็เกรงวามเสียอยู่ผู้เดียวจะมีภัย จึงตัดสินใจกลับมาหานางเกลสินี ทั้ง ๆ ที่ห่วงใยลูกทั้งสองมาก

กล่าวถึงสำเภาได้ผ่านมาทางที่นางเกลสินีคอยสามีอยู่ พวกสำเภาเห็นนางอยู่เพียงนางเดียว จึงจอดสำเภาคิดจะได้นางเป็นภรรยา นางพยายามร้องบอกว่านางมีสามีแล้ว และนั่งคอยสามีอยู่ แต่ นายสำเภาไม่ฟัง จับนางขึ้นบนเรือ แต่ด้วยคำอธิษฐานของนางนายสำเภา เข้าใกล้ตัวนางไม่ได้ คือตัวนางร้อนเหมือนไฟ

พระสุกมิตว่ายน้ำกลับมาถึงฝั่งไม่พบนางให้เศร้าโศกเสียพระทัยเป็นยิ่งยวด ตอนนั้นก็ได้อีกเล่า ถึงบุรพกรรมชาติปางก่อนว่า พ่อแม่ลูกทั้งสี่นี้ได้พรากลูกนกแขกเต้าเมื่อชาติก่อน เพราะด้วยความรักลูก เมื่อลูกทั้งสองเห็นลูกนกแขกเต้าในรังอยากได้ จึงจับลูกนกมาผูกเชือกให้ลูกเล่น ด้วยวิบากกรรมที่พรากลูกนกลูกกา จึงต้องรับผลในชาตินี้ คือการพลัดพรากกันทั้งสี่คน

พระสุกมิตได้ตามหานางเกลสินีตามยถากรรม จนมานั่งพักหลับอยู่ที่ใต้ต้นไม้ใหญ่ ในครั้งนั้นเมืองดักสิลาขาดผู้สืบราชสมบัติ เนื่องจากพระราชาสวรรคต และไม่มีพระโอรสสืบสันตติวงศ์ ฝ่ายปุโรหิตและเสนาอำมาตย์จึงได้เสวยราชรถตามโบราณราชประเพณี ราชรถได้แล่นไปเกยพระสุกมิต ปุโรหิตเสนาอำมาตย์ต่างก็ดีใจที่ได้พระสุกมิตเป็นพระราชบิดา เพราะมีลักษณะราชาเป็นเอกบุรุษ จึงพากันแห่แหนเข้าเมือง และมอบเมืองให้พระสุกมิตครอบครอง

ฝ่ายพราวนเบ็ดเลี้ยงพระกุมารทั้งสองอยู่ระยะหนึ่ง เห็นว่ากุมารทั้งสอง เป็นผู้มีบุญญาธิการ ตนเองวาสนาน้อยไม่ควรจะชุปเลี้ยง จึงนำไปถวายเจ้าเมืองดักสิลา เมื่อพระสุกมิตเห็นกุมารทั้งสองก็พอจำได้ว่าเหมือนโอรสของตน แต่พราวนเบ็ดบอกว่า เป็นบุตรของตน จึงไม่ได้ชกใช้ร้ายเรียงพงค์เฝ้าเหล่ากอล และเนื่องจากมีกรรมมาบังทำให้พ่อจำลูก และลูกจำพ่อไม่ได้ แต่กระนั้นก็ตามพระสุกมิตก็เมตตากุมารทั้งสองมาก จึงให้เป็นมหาดเล็กผู้รับใช้ส่วนพระองค์อย่างใกล้ชิด และหวนคึงหาลูกทั้งสองและแม่เหล็กที่พลัดพรากจากกัน

นายสำเภาได้เดินทางมาถึงเมืองดักสิลา จึงเข้าถวายเครื่องบรรณาการทั้งห่อระมาด งา ข้าง ผ้าแพรพรรณ พระสุกมิตก็ตรัสถามความทุกข์สุขนายสำเภา นายสำเภาทูลว่ามีโจรขโมยมาก พระสุกมิตจึงให้มหาดเล็กไปอยู่เวรเฝ้าเรือสำเภา ไชยเสน ไชยหัตถ์อยู่เฝ้าหน้าห้องบรรทมนางเกลสินี คืนวันหนึ่ง ไชยหัตถ์ผู้น้องได้อ้อนวอนให้พี่ชายเสานันทานให้ฟัง ไชยเสนจึงเล่าเรื่องชีวิตปางหลังให้น้องชายฟัง เพราะน้องชายยังเล็กมากจึงจำความไม่ค่อยจะได้ ส่วนนางเกลสินีได้ยินเรื่องเล่านั้นเป็นชีวิตของนางด้วย จึงรู้ว่าผู้มานั่งเป็นมหาดเล็กหน้าห้องที่พระราชาส่งมานั้นก็คือโอรสของพระนาง นางจึงวิ่งออกจากห้องนอนมา

หา แม่ลูกจำกันได้ต่างก็ร้องไห้กอดกัน นายสำเภาเกิดอารมณ์หงุดหงิด เพราะตนเองนั้นถูกตัวนางก็ร้อน เป็นไฟ จึงกล่าวหาว่ามหาดเล็กของพระราชานั้นเป็นชู้กับภรรยาของตน

เมื่อพระสุกษิตได้ฟังคำกราบทูลของนายสำเภา กล่าวว่ามีมหาดเล็กของพระองค์ไปเป็นชู้กับ ภรรยาของนายสำเภาที่ทรงกริ้ว สั่งให้ลงโทษกุมารทั้งสองโดยมิได้มีการไต่สวน และให้เพณฆฆาตเขียนประ จานไปรอบเมือง ระหว่างนั้นบุโรหิตเผ่าเมืองดักสิลาผ่านมาพบเข้า จึงเข้าสอบถามเรื่องราว เพณฆฆาตจึงเล่าเรื่องให้ทราบ ส่วนกุมารทั้งสองก็กล่าวว่าไม่ได้เป็นชู้ เพราะนางเป็นมารดาของตน ดังนั้น บุโรหิตจึงเข้าเฝ้ากราบทูลให้มีการไต่สวนก่อนที่จะลงโทษ พระสุกษิตจึงเรียกกุมารทั้งสองมาไต่สวน ไชย เสน ไชยทัตก็เล่าเรื่องประวัติชีวิตของตนว่า พ่อชื่อสุกษิตครองเมืองจำปากนากบุรี และเรื่องราวที่พลัด พราวกแต่หนหลัง หัวสุกษิตก็จำลูกได้ จึงเข้ามาอ้อมกอดกุมารทั้งสอง ตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์นำวาทองไป รับนางเกสินีที่สำเภา พระองค์อ้อมโอรสทั้งสองนำกระบวณเสด็จไปยังสำเภา นางเกสินีเห็นภัสตราอ้อมพระ โอรสทั้งสองมาก็ดีพระทัย แล้วพากลับครองเมืองอย่างสงบสุข

ฯลฯ

๔.๓ ส่วนนวนโวหาร

กลอนนิทานเรื่องสุกษิตเกสินี ฉบับโคราชนี้ เป็นฝีปากกวีโคราช มิได้คัดลอกไปจากฉบับกรุง เทพฯ เพราะเหตุว่าพบต้นฉบับหลายฉบับที่โคราช และยังมีคำท้องถิ่นโคราชปะปนอยู่จำนวนหนึ่ง นอกจากนี้ ยังเห็นว่ากลอนนิยมสัมผัสอักษร อันเป็นลักษณะเด่นของเพลงโคราชอีกด้วย เช่น จะร้องให้ระหิมระหาม เดินตามพ่อ จะเงียดงอลงกอดกุ่มพุงถือ (ระหิมระหาม-ริบเร่ง เงียดงอ-เศร้างลต กุ่ม-เกาะหลัง)

นอกจากนี้การสัมผัสของกลอนสุภาพในเรื่องนี้ จะมีลักษณะเดียวกับกลอนของสุนทรภู่ นั่นคือ สัมผัสในทวนวรรค แสดงให้เห็นว่ากวีโคราชผู้นี้ได้เลียนแบบกลอนสุนทรภู่ได้อย่างดียิ่ง พิจารณาทางด้านสำนวนโวหารและกระบวณกลอน รวมทั้งเนื้อเรื่องแล้ว พอจะสรุปได้ว่ากลอนนิทานเรื่องสุกษิตเกสินีนี้ เป็น ผลงานของกวีฝีปากชั้นครูทีเดียว ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่งของโคราช

กลอนนิทานเรื่องสุกษิตเกสินี เป็นกลอนนิทานขนาดกลางไม่ยาวนัก คือ ๒ เล่มสมุดไทย ตั้ง แต่เริ่มเรื่องจนจบยาว ๒,๒๘๘ คำกลอน

๑) พรรณนาโวหาร กลอนนิทานเรื่องสุกษิตนี้เด่นในเชิงพรรณนาโวหารมาก นั่นคือกวีได้ ำพรรณการพลัดพรากระหว่างผัว-เมีย พ่อแม่-ลูก ไว้อย่างดีเยี่ยม ให้สังเกตโวหาร ตอนที่นางเกสินีถูก นายสำเภาจับตัวไป นางได้รำพันถึงลูกและสามี ดังนี้

○ พระคุณเอ๋ยทราชมเชยกระหม่อมน้อย	เจ้าคงคอยหิวรอจนคอยม
จะร้องให้วอนพ่อขอกินนม	จะอมอมแล้วก็ดิ้นกินน้ำตา
○ จะอ้อมลูกผูกเห่เที่ยวเร่ร่อน	เลี้ยงลูกอ่อนยิ่งจะโศกกันแสงหา
จะอ้อมลูกน้อยลูกใหญ่อยู่ไปมา	จะโศกาพาลูกเที่ยวหาเมีย

○ จะพยุงจูงอ้อมข้ามพุ่มโคก
จะอ้อมลูกเป็นน้ากำพราเมีย	นั่งวิโยคโหยหาทำหน้าที่เสีย
ละห้อยละเพื่อยุ่หนอพอพระคุณ
○ ลูกหิวนมแม่ปรารมภ์เป็นทุกข์หนัก
จะพาโลโซหอมเป็นจอมจน	จะฮึกฮักพัวพันอยู่หั้นหุน
จะม้วยมุ่นชีวิตเพราะติดนม
○ จะกอดลูกทุกซัโคกอยู่โงกเงก
จะร้องไห้ไม่เสวยเงยเงยงม	จะโยกแยกกันเข้าป่าพฤษาสสม
จะนั่งตรมเสียงลูกทุกซัถึงตัว
○ ไอ้สมเพชแม่เกลสินีเอ๋ย
จากสมบัติพลัดบ้านสงสารตัว	แม่ทรามเซยคิดบุญพระคุณผ้า
พระทูลหัวอ้อมลูกอ่อนอยู่ร้อนเร่
○ จะร้องไห้เจียดงอให้พ่ออ้อม
ครั้นเหนื่อยอ่อนก็จะนอนลงโมเม	จะโหมซุมเลือกโชเป็นโฉเผ
จะผูกเปลแกว่งไกวร้องไห้พลาง
○ ไอ้ลูกใหญ่ก็จะอ้อนขึ้นนอนอู่
จะเต็ดเอาใบตองมารองกลาง	ทั้งผ้าปูสารพัดจะขัดขวาง
จะอ้อมขวางพวงตัวกล้วยกิน
○ ตีนผวาแล้วจะคว่ำหิวนมแม่
จะอ้อนพ่องอระเงียวจะเคี้ยวกิน	จะร้องแซ่เสียงระงมพ้อโฉมฉิน
จะเต็ดตั้นร้องไห้ด้วยใจเร็ว
○ สงสารพ่อเจ้าจะรออยู่เป็นน้า
จะยกลูกน้อยลูกใหญ่ขึ้นใส่เอว	จะอ้อมหาเที่ยวตะครุบตามหุบเหว
จะเกาเกวกอดกุงอยู่รุ่งรัง
- (งอเงียว-หงุดหงิด เกาเกว-รบกวน กอดกุง-เกาะหลัง)

๒) **ทัศนะต่อสังคม** กลอนนิทานเรื่องศุภมิตเกลสินีได้ชี้ให้เห็นว่า หญิงกับชายเป็นสิ่งที่คู่กัน ฉะนั้นหญิงที่ร้างสามีย่อมไม่สมบูรณ์ในชีวิต เหมือนทะเลขาดน้ำ และเมืองไม่มีกษัตริย์ ดังเช่น ตอนที่นางเกลสินีขอติดตามพระศุภมิตไปอยู่ในป่า นางได้รำพันว่านางเป็นหม้ายอยู่ในวังนั้นเป็นชีวิตที่ขาดความสมบูรณ์ ดังนี้

○ หวังจะตามสามีภักดีไปรักษา
ช่างจะหนีไปแต่องค์พระทรงชัย	จนชีวาน้องกำจัดลงตักขัย
จะทิ้งไว้เป็นร้างอยู่กลางเมือง
○ เหมือนข้ามรงค์วังแหวนแสนประเสริฐ
ไม่มีใครหล่อหลอมย้อมบรเคือง	ที่เป็นเลิศ ก็เพราะแต่งจึงแดงเหลือ
ก็บังเงืองเสียพลอยต่อยราคา
○ เหมือนสมุทรสุดเขตทะเลลาด
ไม่ขึ้นชุ่มคุ่มขังวังชลา	ครั้นเหือดแห้งแล้งขาดสินธุ์มหา
เหือดในแขวงแห่งไหนท่าสาครโร
○ ฟุ้งมีจฉาปลาแปลงก็แหงหนี
ก็เสื่อมสูญตามลำซไล	กุ่มภาภิมากมายหลายอีกโข
แตกกระแหงแล้งไฟในท่าธาร

○ ถ้าบุรีไม่มีเชื้อกษัตริย์
ไม่มีบ่อนครีกครั้นจะขึ้นมาน

ครองสมบัติอยู่ปราสาทราชฐาน
เกิดรำคาญรำ ไปทั้งไพร่พล... ฯลฯ

- ให้อัษนะว่าเป็นหญิงร้างสามี หรือหญิงหม้าย ครองตนลำบากยิ่ง เพราะสังคมไม่ยอมรับ
จะมีคนมารังแก เยาะเย้ยถากถาง ดังนี้ (ตอนนางเกสินีรำพันถึงตนเอง หากพระสุภมิตไม่ยอมให้ติดตาม
ไป)

○ ทั้งชายหญิงก็จะวิ่งมาเหย้า
จริงไม่จริงมันก็วิ่งมาว่าวอน
○ ตีสนิหิตคิดหลอกจะปลอกเปลือก
มาไม่ได้ใช้ชะนวนมาลวนลาม
○ หญิงก็หลายชายก็มากที่ปากผลอ
สารพันมันจะเยาะแคะระงม
○ จะมัดผ้าทาวมันให้สิ้นเทื่อ
นึกสบายหมายแกล้งจะแต่งตัว
○ สารพันมันจะว่าให้หน้าเจ็บ
อยากได้ผ้าแต่งตัวให้ตื่นตน
○ จะทาน้ำมันกันหน้าผลัดผ้าใหม่
ทำกระบวนชวนให้ชายอยากได้ตัว
○ จะดำเนินเดินไปในถนน
ช่างมัดแป้งแต่งตัวทำขั้วชวน
○ จนลูกสองยังสำพองถอนไรรูม
มันยิ้มแยมแนมเหน็บเจ็บน้ำใจ
○ แต่ชั้นกับหม่มผ้าหน้าไม่เหลียว
ทำกระบิดผิดกระบวนชวนประวิง

มาพูดพาดพันหัวสล้างสลอน
มายอแยแ่งอนให้หลงงาม
มากลิ่งเกลือกครั้นเครงไม่เกรงขาม
คอยตะกรามพูดผลล่อด้วยลม
จะหว่ารอยเยาะเย้ยออกเอ่ยชม
ทุกซ์ระทมง่วงเหงาอยู่เฝ้ามัว
ให้เหลือองเรือแต่ละทีจะหิวหิว
ให้สว่างทางที่มัวระทมทน
มันแนมเหน็บสารพันว่าผลัดชน
กระวายนจับเขม่าอยู่เฝ้ามัว
มันยั่วให้พอกระดากปิดปากหัว
อยากได้ผ้าอีกแล้วหนอจึงล่อนวล
ทั้งฝูงคนก็ว่าพากันสรรวล
ทำกระบวนอุ้มลูกถอนหัวไร
ทำอ้อป้อล่อเจ้าหนุ่มไปถึงไหน
แลดูใครมันก็ว่าเล่นตาจริง
นึกอยากเกี่ยวมันก็ว่ามารยาหญิง
ทำเป็นนิ่งมันว่ากรีกนึกอยากชม... ฯลฯ

- ให้อัษนะว่า สตรีเจ้าชู้มันไม่เป็นที่พึงใจของสังคม พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงการแต่งตัว จริต
กิริยาของสตรีเจ้าชู้ในสมัยอดีต ดังนี้

○ ที่หญิงขั้วเขามิกแล้วจะเป็นร้าง
เที่ยวแสวงแกล้งกระต๊อบสืบหาชาย

ถึงทั้งข้างเขาก็มีที่อื่นหมาย
ล่อแต่ลายหม่มแต่เพลาะให้เหมาะตา

○ ผมนั้นตัดมิให้ลัดขึ้นมาได้	ถอนแต่ไรล่อแต่เล่าเสนาห์หา
ถกชนอ่อนถนอชนคิ้วหลิวลูกตา	แล้วผลัดผ้าล่อนนวลให้ยวนยี้
○ ได้เวลาหาเพื่อนลงเรือนฉิบ	เอามือหยิบแคะสีผึ้งมาคลึงสี
ประเดี๋ยวกันประเดี๋ยวยสอยสักร้อยที	จนไม่มีบ่อนแต่งทำแสร้งไป
○ ให้ผิวผ่อง เป็นละอองออกสีกพีก็	ยังเอาหมึกเข้ามาแต้มแต้มเป็นไฟ
เจ้าจิ้มแก้มแต้มด้อยตามรอยไร	ลงบันไดเที่ยวผลอเที่ยวล่อชม
○ ทำไมกับผัวตีชั่วคราวได้	ทุกซอกอะไรชัวกับตีมืออยู่ถม
จะแก้ไขมิให้ขาดสวาสดีชม	ร่วมภิรมย์รักรำไปตามเพลง . . . ๕๕๕

๔.๓ ธรรมเนียมการประพันธ์ ผู้ประพันธ์

กลอนนิทานเรื่องสุกมิตเกลสินี ฉบับโคราช มีลักษณะเด่นเชิงกวีโวหารมากเรื่องหนึ่ง ไม่เพียงแต่จะใช้กระบวนการกลอนสุภาพแนวสุนทรภู่เท่านั้น ยังสามารถนำคำภาษาถิ่น (โคราช) มาใช้ในกลอนอีกด้วย นอกจากนี้ยังใช้ธรรมเนียมการประพันธ์ตามแนวชาดอีกด้วย ดังนี้

๑) **ปรารภชาดก** คือกล่าวนำเรื่องสมัยพระพุทธองค์เสด็จอยู่ที่เชตุวันวิหาร ได้ตรัสเล่าเรื่องอดีตชาติแก่พระภิกษุ (แต่ตอนท้ายเรื่องไม่มีประชมชาดก คือการกลับชาติมาเกิดสมัยพุทธเจ้า) ดังนี้

○ ว่าเออทั้งสมยังในครั้งหนึ่ง	พระที่ฟังไตรภพจบทั้งสาม
สถิตที่เชตุวันวาราม	รำพึงความแยมโอรุ้องค์สัมมา . . . ๕๕๕

๒) **มีนิทานย้อนนิทาน** ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่นิยมทั่วไปของชาดกประการหนึ่ง นั่นคือ ตอนที่ทั้งสี่กษัตริย์ได้พลัดพรากจากกันที่ริมฝั่งแม่น้ำ ได้กล่าวถึงอดีตชาติของกษัตริย์ทั้งสี่ ได้ถือกำเนิดเป็นพ่อแม่-ลูก ได้สร้างบุญกรรมไว้ คือพรากรลูกนกแขกเต้าจากพ่อแม่ จึงได้รับวิบากกรรมในชาตินี้ ตามคำสาปแช่งของพ่อแม่แขกเต้า ดังนี้

○ จึงร้องดำ่ว่าไปกับพ่อแม่	คนแท้แท้ลูกเต้าของเรา
ถึงตัวจ้อยน้อยหรือคือซิว	ท่านเห็นดีถามาจกทารกเรา
. . . ๖ คำกลอน	
○ คงเป็นเวรกรรมห้าร้อยชาติ	ฤาประมาททารกลูกนกหนู
เวรกรรมจะตามทันลัทธิพญู	ทุกชาติไปท่านสู้อยู่เนวเนย

๓) **มีการวิสาสะกับผู้อ่านผู้ฟัง** กวีได้กล่าววิสาสะกับผู้อ่าน-ผู้ฟังอยู่ทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนตอน เช่น

"๐ ขอหยุดยั้งรั้งนิยายเอาไว้ก่อน จะยกย่อนเวียนวนไปหนหลัง" หรือ
 "ขอขยับยั้งข้างนิยายเอาไว้ก่อน เป็นท่อนท่อนเรื่องนิทานท่านเจ้าชา"

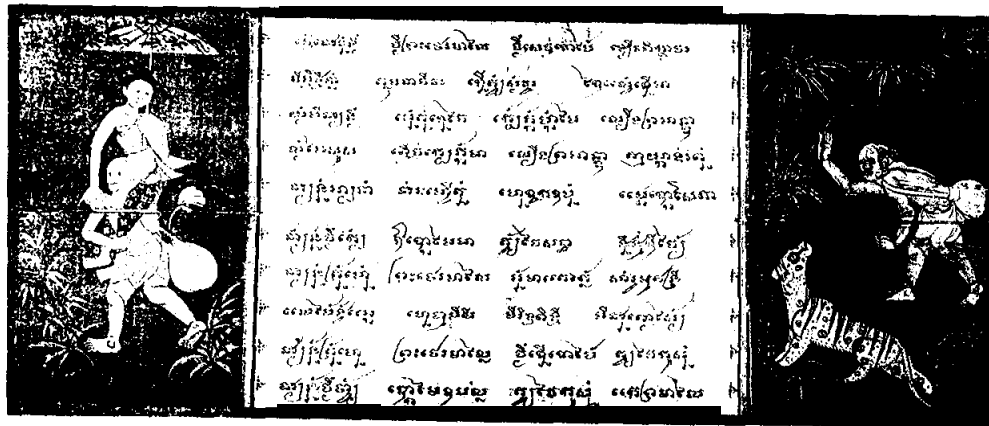
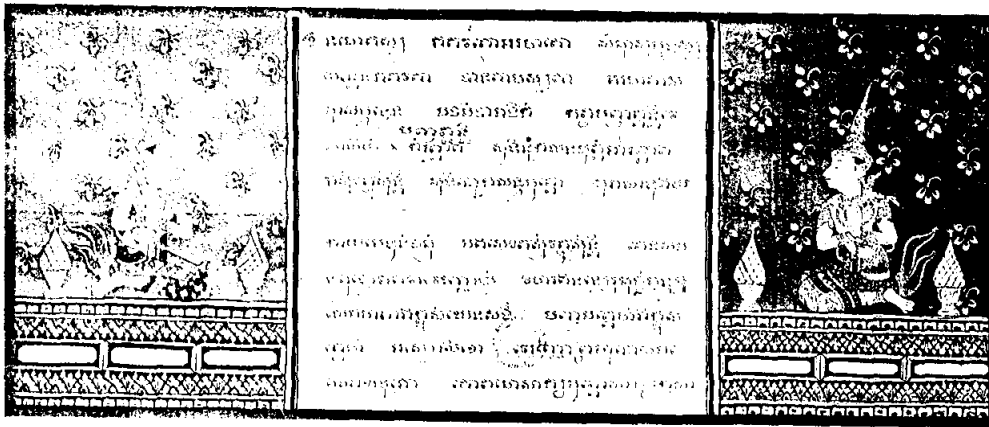
๔) กวียืนยันว่าเรื่องสุกมิตเกลสินีนี้เป็นชาดก ดังนี้

"๐ นิทานนี้อยู่คุ้มภีร์บัญญัติไว้ เป็นชาดกยกให้เป็นชาติสังขยา"

๕) กวีผู้ประพันธ์เป็นพระภิกษุ คือใช้สรรพนามแทนคนว่า "อาตมา" ดังนี้

"ด้วยอาตมา ได้รู้ได้แต่ง ประจักษ์แจ้ง เรื่องนิทานไม่กังขา
 จะแต่มีต่อข้อเบรื่อง เรื่องบัญญัติ อาตมาบันดาลสะดวงตาย"

ฯลฯ

ภาพจากหนังสือสมุดไทย เรื่องพระมาลัย